

Студијски програм-мастер васпитач

МАСТЕР РАД

ДОСИТЕЈЕВЕ БАСНЕ: ПУТ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА ДЕТЕТА

МЕНТОР:
доц. др Александра Петровић

СТУДЕНТ:
Марија Обрадовић, 3034/25

Београд, 2026.

САДРЖАЈ

АПСТРАКТ	1
ABSTRACT.....	2
УВОД	3
1. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР	5
1.1. Појам образовања.....	5
1.2. Појам васпитања	6
1.3. Однос образовања и васпитања на предшколском узрасту	7
2. МИСЛИ О ВАСПИТАЊУ И ОБРАЗОВАЊУ.....	9
2.1. Платоново схватање образовања и васпитања	9
2.1.1. Платонове Дијалози (Дијалог Теага)	10
2.2. Гадамерово разумевање васпитања.....	12
2.3. Кантово схватање васпитања деце	13
2.4. Образовање као васпитање у педагошкој мисли Филипа Меријеа	14
3. БАСНА КАО КЊИЖЕВНА ВРСТА	17
3.1. Појам и порекло басне.....	17
3.2. Историјски развој басне	18
3.3. Драмска структура басне.....	20
3.4. Алегорија као основно обележје басне	22
3.5. Ликови и симболика животиња у баснама	23
3.6. Васпитна и образовна функција басне.....	24
4. ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ И ЊЕГОВЕ БАСНЕ	26
4.1. Живот и просветитељска делатност Доситеја Обрадовића	26
4.2. Место басни у Доситејевом књижевном раду.....	27
4.3. Особености Доситејевих басни	28
4.4. Просветитељске идеје у Доситејевим баснама	30

5. ВАСПИТНО-ОБРАЗОВНИ СМИСАО ДОСИТЕЈЕВИХ БАСНИ	31
5.1. Пут образовања и васпитања детета у Доситејевим баснама	31
5.2. Колективно несвесно и архетипови у Доситејевим баснама	34
5.2.1. Појам колективног несвесног у Доситејевим баснама	35
5.2.2. Архетипске представе у Доситејевим баснама	36
5.3. Етички суд у Доситејевим баснама	37
5.4. Опозиционе особености ликова.....	39
5.5. Вредности које Доситејеве басне преносе деци предшколског узраста	41
5.6. Анализа одабраних Доситејевих басни са аспекта васпитања и образовања	43
5.6.1. Анализа басне „Лав и миш“	43
5.6.2. Анализа басне „Лисица и лав“	45
5.6.3. Анализа басне „Лисица и гавран“	46
5.6.4. Анализа басне „Курјак и јагње“	48
5.6.5. Анализа басне „Дивља јабука и ружица“	50
ЗАКЉУЧАК	53
ЛИТЕРАТУРА.....	55

АПСТРАКТ

Овај рад се бави теоријским и интерпретативним истраживањем односа образовања и васпитања, са посебним освртом на васпитно-образовни значај басне као књижевне врсте и њену улогу у развоју детета предшколског узраста. У првом делу рада разматрају се основни појмови образовања и васпитања, као и њихова међусобна повезаност у контексту предшколског периода. Посебна пажња посвећена је филозофским схватањима васпитања у делима Платона, Гадамера, Канта и Филипа Меријеа, чиме се указује на различите теоријске приступе у разумевању васпитног процеса. У даљем делу рада анализира се басна као књижевна и васпитна врста, њене основне карактеристике, историјски развој, драмска структура, алегоријска природа и симболика животињских ликова. Централни део рада усмерен је на стваралаштво Доситеја Обрадовића, његове просветитељске идеје и место басне у његовом књижевном опусу. Посебно се издваја анализа васпитно-образовног смисла Доситејевих басни кроз призму етичких вредности, архетипских представа и опозиционих односа ликова. Кроз анализу одабраних басни указује се на њихов значај у развоју моралних вредности, критичког мишљења и социјалне осетљивости код деце предшколског узраста. Рад закључује да Доситејеве басне представљају важан педагошки ресурс који интегрише образовне и васпитне циљеве у складу са савременим схватањем развоја детета.

Кључне речи: *образовање, васпитање, басна, Доситеј Обрадовић, предшколски узраст, морални развој, просветитељство, алегорија*

ABSTRACT

This paper deals with a theoretical and interpretative examination of the relationship between education and upbringing, with a particular focus on the educational and pedagogical significance of the fable as a literary genre and its role in the development of preschool-aged children. The first part of the paper discusses the basic concepts of education and upbringing, as well as their mutual connection within the context of early childhood education. Special attention is given to the philosophical perspectives on upbringing in the works of Plato, Gadamer, Kant, and Philippe Meirieu, which provide different theoretical approaches to understanding the educational process. The following part of the paper analyzes the fable as a literary and pedagogical form, its main characteristics, historical development, dramatic structure, allegorical nature, and the symbolism of animal characters. The central part of the study focuses on the work of Dositej Obradović, his Enlightenment ideas, and the role of fables in his literary oeuvre. A special emphasis is placed on the analysis of the educational and moral significance of Dositej's fables through ethical values, archetypal representations, and oppositional character structures. Through the analysis of selected fables, the paper highlights their importance in the development of moral values, critical thinking, and social awareness in preschool children. The study concludes that Dositej's fables represent an important pedagogical resource that integrates educational and upbringing goals in accordance with contemporary understandings of child development.

Keywords: *education, upbringing, fable, Dositej Obradović, preschool age, moral development, Enlightenment, allegory*

УВОД

Васпитање и образовање представљају темељне процесе у развоју сваког појединца и имају изузетан значај за формирање личности детета од најранијег узраста. Савремена педагошка схватања указују на то да се развој детета не може посматрати искључиво кроз стицање знања и вештина, већ и кроз усвајање моралних вредности, друштвено прихватљивих облика понашања и развијање способности за разумевање себе и других. У том процесу значајно место припада књижевности за децу, која својим садржајима доприноси формирању система вредности и развоју моралног расуђивања.

Међу књижевним врстама које имају изражен васпитно-образовни потенцијал посебно место заузима басна. Као једна од најстаријих књижевних врста, басна је током свог развоја задржала основну особину, да посредством алегоријског приказивања људских особина и односа преноси моралне поуке и животне истине. Њена једноставна структура, јасно изражена поука и симболички приказ ликова омогућавају деци да на приступачан начин усвајају вредности значајне за њихов морални и социјални развој. У српској књижевности посебан значај имају басне Доситеја Обрадовића, једног од најзначајнијих представника српског просветитељства. Својим стваралаштвом Доситеј је настојао да укаже на значај образовања, васпитања, рада, поштења и одговорности као темељних вредности сваког друштва. Његове басне не представљају само књижевна дела, већ и значајна васпитно-образовна средства кроз која се преносе моралне поруке и животне поуке, због чега оне и данас имају важну улогу у раду са децом, посебно у развоју позитивних особина личности.

Предмет овог мастер рада односи се на теоријско разматрање васпитно-образовног значаја Доситејевих басни у контексту образовања и васпитања детета предшколског узраста. Полазећи од чињенице да басне представљају значајно средство моралног деловања на децу, у раду се анализирају њихове педагошке вредности, као и могућности њихове примене у васпитно-образовном раду. Посебна пажња усмерена је на моралне поруке које садрже Доситејеве басне, као и на развој одговорности, поштења, сарадње, емпатије и разумевања односа добра и зла код деце предшколског узраста. Циљ рада је да се, на основу релевантне педагошке, филозофске, методичке и књижевнотеоријске литературе, сагледа васпитно-образовни значај Доситејевих басни и укаже на њихову улогу у процесу

образовања и васпитања детета предшколског узраста. Посебан циљ рада јесте анализа моралних вредности и етичких порука које су присутне у Доситејевим баснама, као и њихов значај у формирању позитивних особина личности и подстицању целовитог развоја детета.

Рад је конципиран у пет међусобно повезаних поглавља. У првом поглављу разматрају се основни појмови образовања и васпитања, њихова међусобна повезаност, као и схватања значајних филозофа и педагога о овим питањима. Друго поглавље посвећено је различитим филозофским и педагошким схватањима васпитања у делима Платона, Гадамера, Канта и Филипа Меријеа. Треће поглавље бави се басном као књижевном и васпитном врстом, њеним пореклом, развојем, структуром и алегоријским смислом, са посебним освртом на њен васпитно-образовни значај. Четврто поглавље приказује живот и стваралаштво Доситеја Обрадовића, као и место басне у његовом просветитељском раду. Пето поглавље усмерено је на анализу васпитно-образовног смисла Доситејевих басни, моралних вредности које оне преносе, опозиционих особина ликова и њиховог значаја за формирање моралног расуђивања и позитивних особина личности код деце предшколског узраста. Полазећи од значаја који књижевност има у процесу васпитања и образовања, као и од трајне вредности Доситејевог стваралаштва, у раду се настоји показати да Доситејеве басне представљају значајно средство за подстицање моралног развоја, усвајање друштвено пожељних вредности и формирање целовите личности детета.

1. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

1.1. Појам образовања

„Образовање се више не може одређивати само као усвајање знања, већ и као процес егзистенције и опстанка појединца, који путем својих различитих потенцијала и искустава, учи да исказује себе, да свету и средини у којој живи поставља питања, тражи одговоре и решења и остварује своје тежње, интересовања и могућности.“ (Ђорђевић, 2014: 198). Образовање представља један од најзначајнијих друштвених процеса који прати човека током читавог живота. Оно подразумева систематско стицање знања, вештина, способности, навика и компетенција које омогућавају појединцу да разуме свет који га окружује, активно учествује у друштвеном животу и остварује своје личне потенцијале. Савремена схватања образовања превазилазе традиционално разумевање образовања као простог преношења знања са наставника на ученика и наглашавају његову улогу у целокупном развоју личности. У педагошкој литератури образовање се посматра као свестан, организован и континуиран процес стицања знања и развоја интелектуалних способности (Сузић, 2006). Његов циљ није само усвајање чињеница, већ и развијање способности критичког мишљења, самосталног закључивања, креативности и решавања проблема. Образована особа није само она која поседује велики број информација, већ и она која уме да их примени у различитим животним ситуацијама.

Образовање има и значајну друштвену функцију. Путем образовања појединац усваја културне вредности, традицију, језик и норме заједнице којој припада. На тај начин обезбеђује се културни континуитет друштва и припрема нових генерација за активно учешће у друштвеном животу. Истовремено, образовање омогућава развој индивидуалности, подстичући сваког појединца да развија своје способности и интересовања. Посебан значај образовање има у детињству, када се постављају темељи каснијег интелектуалног, емоционалног и социјалног развоја (Сузић, 2005). У предшколском узрасту образовни процес се остварује кроз игру, истраживање, комуникацију и различите активности које подстичу дечју радозналост и жељу за сазнавањем. На тај начин деца стичу прва искуства о себи, другима и свету који их окружује. Савремене педагошке теорије истичу да је образовање доживотан процес који се не завршава формалним школовањем.

Појединац током читавог живота стиче нова знања и искуства, прилагођава се променама у друштву и непрестано развија своје способности. Управо зато образовање представља један од основних предуслова личног развоја, друштвеног напретка и успешног функционисања савременог човека.

1.2. Појам васпитања

„Васпитање је процес којим родитељи и други одрасли утичу на развој и понашање деце. Васпитним приступом и поступцима се делује на формирање личности детета и преносе породичне, школске и друштвене вредности и правила понашања. Васпитање је комплексно и изазовно, поред знања о томе како на развој личности и добробит деце утичу различити стилови васпитања, васпитање подразумева и емпатичност, вештине комуникације, посвећеност, стрпљење и доследност одраслих” (Министарство просвете Републике Србије, 2023: 6). Васпитање представља један од најсложенијих и најзначајнијих процеса у развоју човека. Оно обухвата свесно и планско деловање на развој личности, с циљем усвајања моралних вредности, друштвених норми, навика и пожељних облика понашања. За разлику од образовања, које је пре свега усмерено на стицање знања и развој интелектуалних способности, васпитање има шири задатак, формирање целовите личности способне за одговоран и друштвено прихватљив живот (Сузић, 2005).

Процес васпитања почиње од најранијег детињства и одвија се у различитим срединама. Породица представља прву и најзначајнију васпитну заједницу у којој дете стиче основна искуства, усваја вредности и формира прве обрасце понашања. Поред породице, важну улогу имају предшколске установе, школа, вршњачке групе, као и шира друштвена заједница. Сви ови чиниоци заједнички утичу на развој личности детета. Савремена педагогија васпитање посматра као двосмеран процес у коме дете није пасиван прималац утицаја одраслих, већ активан учесник који кроз комуникацију, игру и сопствено искуство гради своју личност (Сузић, 2006). У том процесу посебно место имају емоционални односи између детета и одраслих, јер се кроз њих развијају осећај сигурности, самопоуздање, емпатија и способност успостављања квалитетних односа са другим људима. Циљ васпитања није само прилагођавање појединца друштву, већ и развијање његове самосталности, одговорности, моралне свести и способности доношења исправних одлука.

Васпитан човек поштује себе и друге, уме да разликује добро од зла, показује солидарност и spremност да преузме одговорност за своје поступке (Трнавац и Ђорђевић, 2013).

У предшколском узрасту васпитање има посебан значај јер се у том периоду формирају основне особине личности. Деца усвајају прве моралне вредности, развијају осећај припадности групи и уче правила понашања која ће касније примењивати у различитим животним ситуацијама. Управо зато васпитање представља темељ на којем се гради даљи развој личности и успешна социјализација детета. Као нераскидив део целокупног развоја личности, васпитање је тесно повезано са образовањем. Иако се ова два појма могу посматрати одвојено, у пракси они делују заједно и међусобно се допуњују. Док образовање развија знања и интелектуалне способности, васпитање обликује вредности, ставове и понашање, доприносећи стварању целовите и друштвено одговорне личности.

1.3. Однос образовања и васпитања на предшколском узрасту

Образовање и васпитање представљају међусобно повезане и нераздвојиве процесе који имају кључну улогу у развоју детета. Иако се у теоријским разматрањима често издвајају као посебни појмови, у пракси се они преплићу и заједнички доприносе формирању личности (Пешикан и Антић, 2012). Док је образовање превасходно усмерено на стицање знања, развој способности и интелектуалних потенцијала, васпитање се односи на усвајање вредности, норми понашања, ставова и моралних начела. Њихова повезаност посебно долази до изражаја у предшколском периоду, када се постављају темељи целокупног развоја личности. Предшколски узраст представља изузетно осетљив и значајан период у животу детета. У том периоду долази до интензивног физичког, когнитивног, емоционалног и социјалног развоја, због чега је неопходно да образовни и васпитни утицаји делују складно и узајамно (Будимир-Нинковић, 2020). Дете у овом узрасту стиче прва знања о свету који га окружује, али истовремено формира и основне навике, вредности и обрасце понашања који ће утицати на његов каснији развој.

У процесу предшколског васпитања и образовања није могуће јасно разграничити шта припада искључиво образовању, а шта васпитању. Свака активност која подстиче дете на стицање нових знања истовремено може имати и васпитни карактер. На пример, кроз игру и заједничке активности деца не само да усвајају нове појмове и развијају когнитивне способности, већ уче да сарађују, поштују правила, развијају стрпљење и уважавају потребе

других. На тај начин образовни садржаји постају средство васпитног деловања. Међусобна повезаност образовања и васпитања огледа се и у чињеници да знања без одговарајућих моралних вредности не могу допринети целовитом развоју личности.

Истовремено, васпитање без одговарајућег интелектуалног развоја не омогућава детету да у потпуности разуме свет и активно учествује у њему. Због тога савремена педагогија инсистира на јединству образовања и васпитања као основном принципу рада са децом. У предшколским установама овај принцип се остварује кроз различите облике активности који подстичу истраживање, комуникацију, стваралаштво и социјалну интеракцију. Васпитач има значајну улогу у том процесу јер својим поступцима, примером и организацијом рада истовремено утиче и на образовни и на васпитни развој детета (Трнавац и Ђорђевић, 2013). Поред преношења знања и подстицања деље радозналости, васпитач доприноси развоју позитивне слике о себи, самосталности, одговорности и поштовања других. Значајну улогу у повезивању образовања и васпитања има и породица као примарна средина у којој дете одраста. Сарадња породице и предшколске установе омогућава стварање подстицајног окружења у коме се образовни и васпитни утицаји међусобно допуњују. Када су циљеви породице и васпитно-образовне установе усаглашени, детету се пружају повољни услови за развој стабилне личности и успешну социјализацију.

Посматрано са педагошког становишта, образовање и васпитање на предшколском узрасту имају заједнички циљ - подстицање целовитог развоја детета. Тај развој обухвата стицање знања, развој мишљења, јачање самопоуздања, формирање моралних вредности, развој социјалних вештина и изградњу позитивног односа према себи и другима (Каменов, 1987). Управо због тога образовање и васпитање не треба посматрати као одвојене процесе, већ као две међусобно повезане компоненте јединственог процеса развоја личности. Полазећи од наведеног, може се закључити да је у предшколском узрасту немогуће говорити о успешном образовању без васпитања, као ни о успешном васпитању без образовања (Шаин и сарадници, 2001). Њихово јединство представља основу за формирање личности која ће бити способна да усваја нова знања, развија позитивне вредности и успешно се укључује у друштвени живот. Управо на овом принципу заснива се и значај књижевности за децу, а посебно басне, која истовремено доприноси стицању нових сазнања и усвајању моралних поука, што ће бити предмет разматрања у наредним поглављима рада.

2. МИСЛИ О ВАСПИТАЊУ И ОБРАЗОВАЊУ

2.1. Платоново схватање образовања и васпитања

Питања образовања и васпитања заузимају значајно место у филозофској мисли старе Грчке, а посебно у учењу Платона, који се сматра једним од најзначајнијих мислилаца у историји педагогије. Његова схватања нису била усмерена само на појединца, већ и на друштво у целини, јер је сматрао да квалитет државе зависи од квалитета васпитања њених грађана. Због тога је образовање посматрао као један од најважнијих услова за успостављање праведног и складно уређеног друштва. Платон своје ставове о образовању и васпитању најпотпуније излаже у делу *Држава*, у којем описује идеалну државну заједницу засновану на правди, знању и моралним вредностима. У његовом схватању, васпитање није само средство за стицање знања, већ и начин обликовања карактера појединца и развијања врлина које су неопходне за живот у заједници. Полазећи од уверења да се људи рађају са различитим способностима, Платон сматра да је задатак васпитања да препозна и развије природне потенцијале сваког појединца.

Платоново схватање идеалне државе је уско повезано са његовим схватањем васпитања и образовања. Васпитање и образовање, које је под надзором државе треба да урођене способности сваког грађанина развије и обликује у потребна социјална својства, да развије смисао за заједницу, за праведност. Тако је један од основних циљева државе да обезбеди ону слободу, у којој сваки грађанин може вршити онај посао за који је најобдаренији и најспособнији (Шакић, 2016). Из наведеног се може закључити да Платон образовање и васпитање посматра као процес усмерен ка остваривању општег добра. Појединац се не образује само ради личног напретка, већ и ради доприноса заједници. Васпитање има задатак да развије осећај одговорности, праведности и припадности друштву, док образовање треба да омогући развој интелектуалних способности и стицање мудрости.

Посебно место у Платоновој педагошкој концепцији заузима идеја складног развоја тела и душе. Он сматра да човек не може бити потпуно развијен ако се пажња усмери само на један аспект његове личности. Због тога истиче потребу за равнотежом између физичког и духовног развоја. „Васпитање, према Платону, подразумева гимнастичко васпитање тела и музичко васпитање душе. Платон то објашњава тако да оно што се односи на тело спада у

гимнастику, а оно што има везе са оплемењивањем душе спада у музику“ (Гвозденовић, 2017: 3). Гимнастика је, према Платону, била средство развоја физичке снаге, здравља и издржљивости, док је музика имала много шире значење од оног које јој се данас приписује. Она је обухватала књижевност, поезију, уметност и све облике духовног обликовања личности. Платон је веровао да управо кроз уметност и лепоту човек развија моралне врлине, осећај за добро и способност правилног расуђивања. У оквиру свог учења Платон посебно наглашава значај моралног васпитања. Циљ васпитања није само стицање знања, већ развијање врлина као што су мудрост, умереност, храброст и праведност. Само човек који поседује ове врлине може бити добар грађанин и допринети општем благостању заједнице. Из тог разлога васпитање мора започети од најранијег детињства, када се постављају темељи будућег карактера личности.

Иако су Платонова схватања настала у античком периоду, многе његове идеје задржале су значај и у савременој педагогији. Посебно је актуелно његово инсистирање на целовитом развоју личности, повезаности образовања и васпитања и значају моралних вредности у процесу одрастања. Савремено предшколско васпитање и образовање такође полази од потребе да се истовремено развијају интелектуалне, емоционалне, социјалне и моралне способности детета, што указује на трајну вредност Платонових педагошких идеја.

2.1.1. Платонове Дијалози („Дијалог Теага“)

Поред дела *Држава*, Платон је своја схватања о образовању, васпитању и стицању знања излагао и у бројним дијалозима. *Дијалози* представљају посебан облик филозофског изражавања у коме се до истине долази разговором, постављањем питања и заједничким промишљањем. Уместо да читаоцу понуди готове одговоре, Платон кроз дијалог подстиче размишљање и самостално трагање за знањем. Такав приступ има велики педагошки значај, јер указује на то да се право знање не стиче пасивним прихватањем информација, већ активним учешћем у процесу учења. Међу Платоновим дијалозима посебно место заузима „Теаг“, у коме се разматрају питања васпитања младих, стицања мудрости и улоге учитеља у развоју личности. Главни учесници дијалога су Сократ, Демодок и његов син Теаг. Теаг изражава жељу да постане mudar и успешан човек, због чега његов отац тражи савет од Сократа о томе на који начин се такво знање може стећи (Марковић, 1977).

У овом дијалогу Платон, преко Сократових ставова, указује на сложеност процеса образовања. Поставља се питање да ли се мудрост може једноставно пренети са једног човека на другог или је неопходно лично ангажовање и унутрашњи развој појединца. Сократ наглашава да истинско знање није само резултат поучавања, већ и последица личног настојања, промишљања и непрекидног усавршавања. Посебна вредност дијалога „Теаг“ огледа се у истицању значаја односа између учитеља и ученика. Платон сматра да образовање није искључиво преношење информација, већ процес у коме учитељ својим знањем, искуством и личним примером подстиче ученика да развија сопствене способности (Гвозденовић, 2017). На тај начин васпитач или учитељ постаје важан чинилац у формирању личности младог човека.

Дијалог такође указује на значај унутрашње мотивације за учење. Теагова жеља да стекне мудрост представља покретач његовог образовног развоја. Платон на тај начин показује да успешан процес образовања не зависи само од наставника и метода рада, већ и од спремности појединца да учи, истражује и усавршава се. Ова идеја је значајна и за савремено схватање образовања, које наглашава активну улогу детета у процесу учења. Платонов приступ образовању, представљен у дијалогу „Теаг“, заснива се на уверењу да је знање тесно повезано са моралним развојем личности. Мудрост се не посматра као пуко поседовање информација, већ као способност доношења исправних одлука и деловања у складу са врлинама (Шакић, 2016). Због тога образовање мора истовремено обухватати интелектуални и морални развој појединца.

Повезујући ставове из дијалога „Теаг“ са Платоновим општим схватањем васпитања и образовања, може се закључити да је циљ васпитања развој целовите личности која поседује знање, али и моралне вредности. Овакво разумевање образовања блиско је и савременим педагошким схватањима која истичу да развој детета подразумева не само стицање нових знања и вештина, већ и формирање одговорности, самосталности, критичког мишљења и позитивних особина личности. Управо због тога Платонов дијалози и данас представљају значајан извор педагошких идеја и промишљања о улози образовања и васпитања у развоју човека.

2.2. Гадамерово разумевање васпитања

Међу савременим филозофима који су дали значајан допринос разумевању образовања и васпитања посебно место припада Хансу Георгу Гадамеру. Као један од најзначајнијих представника филозофске херменеутике, Гадамер васпитање посматра као процес разумевања, дијалога и непрестаног развоја личности. За њега образовање није само стицање знања, већ процес у коме човек обликује себе, развија своје способности и проширује разумевање света који га окружује. У средишту Гадамеровог схватања образовања налази се појам *Bildung*, који означава процес самообликовања личности. Овај појам не односи се само на стицање знања и вештина, већ и на културни, морални и духовни развој човека. Како истиче Оденштет (2010), Гадамер повезује образовање са идејом сталног личног усавршавања, наглашавајући да је реч о процесу који траје током читавог живота.

У делу *Education is Self-Education* Гадамер истиче да је „образовање самообразовање“ (Gadamer, 2002). Према његовом мишљењу, нико не може непосредно обликовати другу особу нити јој једноставно пренети знање. Улога васпитача јесте да створи услове који ће подстаћи дете на самостално учење, истраживање и развој сопствених потенцијала. На тај начин дете постаје активан учесник у процесу образовања и васпитања. Посебно место у Гадамеровој филозофији заузима дијалог. Он сматра да се разумевање остварује кроз разговор и сусрет са другим људима. Дијалог омогућава појединцу да упозна различита гледишта, преиспита сопствене ставове и прошири сопствене хоризонте. Због тога васпитање не треба посматрати као једносмеран процес преношења знања, већ као однос заснован на комуникацији и међусобном разумевању.

Како наводи Оденштет (2010), образовање код Гадамера подразумева отвореност према новим искуствима, спремност на разумевање других и способност преиспитивања сопствених уверења. Ове особине представљају важан предуслов за развој целовите личности и успешно укључивање појединца у друштвени живот. Гадамер посебно истиче и значај традиције у процесу васпитања. Човек се развија у оквиру културе, језика и вредности које наслеђује од претходних генерација. Кроз васпитање и образовање дете постепено упознаје културно наслеђе своје заједнице и развија осећај припадности друштву. Иако је Гадамер своје идеје развијао у оквиру филозофске херменеутике, оне имају значајну примену и у савременој педагогији. Његово схватање васпитања као процеса самообликовања личности, заснованог на дијалогу, разумевању и активном учешћу

појединца, представља важну основу за савремено разумевање образовања и васпитања. Посебан значај ових идеја огледа се у раду са децом предшколског узраста, где се кроз комуникацију, игру и различите облике искуственог учења подстиче целовит развој детета.

2.3. Кантово схватање васпитања деце

Међу филозофима који су оставили значајан траг у развоју педагошке мисли посебно место заузима Имануел Кант. Његова схватања васпитања полазе од уверења да човек није унапред завршено биће, већ да се развија и обликује током живота. За разлику од других живих бића која се у великој мери ослањају на инстинкте, човек своје способности развија кроз васпитање, образовање и животно искуство. Управо због тога Кант васпитању придаје изузетан значај, сматрајући га основним условом развоја личности и напретка човечанства.

У свом делу *Васпитавање деце*, Кант истиче: „Човек је једини створ који мора да буде васпитан. Под васпитањем, `пак, разумемо неговање и наставу с образовањем. Према томе човек је одојче-васпитаник и ученик“ (Кант, 1991: 8). Овом мишљу Кант наглашава да човек од самог рођења зависи од васпитног деловања других људи. Дете се не рађа са готовим знањима, навикама и моралним особинама, већ их постепено стиче кроз процес васпитања и образовања. Због тога је васпитање неопходно како би појединац развио своје потенцијале и постао одговоран члан друштва. Према Канту, основни циљ васпитања јесте развој слободне и моралне личности. Он сматра да дете треба постепено оспособљавати за самостално размишљање и доношење одлука. Васпитање не треба да буде засновано искључиво на послушности и принуди, већ на развијању способности да појединац сам разликује добро од лошег и поступа у складу са моралним принципима. На тај начин дете постепено развија одговорност за сопствене поступке и постаје способно за самосталан живот.

Кант посебно наглашава значај дисциплине у васпитању. По његовом мишљењу, дисциплина представља први корак у процесу формирања личности јер помаже детету да контролише своје нагоне и усвоји правила понашања неопходна за живот у заједници. Међутим, дисциплина није сама себи циљ, већ средство које омогућава развој слободе засноване на разуму и моралној одговорности (Будимир-Нинковић, 2020). Поред дисциплине, Кант истиче значај образовања као процеса развоја интелектуалних способности. Он сматра да човек треба да учи како би развијао разум, проширивао своја

знања и био способен да критички промишља стварност. Образовање, према томе, није усмерено само на стицање информација, већ на развој способности мишљења и расуђивања.

Важан део Кантовог педагошког учења односи се на морално васпитање. Он сматра да је највиши циљ васпитања развој моралне личности која ће своје поступке заснивати на врлинама, дужности и поштовању других људи. Моралне вредности не треба усвајати из страха од казне или очекивања награде, већ из унутрашњег уверења да је исправно поступање вредност сама по себи. Кантове идеје имају значај и у савременом предшколском васпитању. Развијање самосталности, одговорности, поштовања правила и моралног расуђивања представљају важне задатке васпитно-образовног рада са децом предшколског узраста (Каменов, 1987). Кроз игру, комуникацију и различите облике учења деца постепено усвајају друштвене вредности и развијају способност да разумеју последице својих поступака. Посматрано у контексту теме овог рада, Кантово схватање васпитања указује на значај моралног развоја детета и формирања позитивних особина личности. Ове идеје су блиске васпитно-образовним порукама које се налазе у Доситејевим баснама, јер и једне и друге наглашавају важност врлина, одговорности, поштења и правилног расуђивања. Управо због тога Кантова педагошка мисао представља значајну теоријску основу за разумевање васпитне улоге књижевности у развоју детета.

2.4. Образовање као васпитање у педагошкој мисли Филипа Меријеа

Филип Мерије спада међу најзначајније савремене педагоге који се баве питањима образовања, васпитања и улоге школе у савременом друштву. У средишту његове педагошке мисли налази се уверење да су образовање и васпитање нераздвојиви процеси. Према његовом схватању, образовање не подразумева само стицање знања и развој интелектуалних способности, већ и формирање личности која је способна да одговорно учествује у друштвеном животу (Сузић, 2005). Због тога се васпитна функција не може одвојити од образовне, јер сваки процес учења истовремено подразумева и усвајање одређених вредности, ставова и облика понашања.

Разматрајући положај детета у савременом друштву, Мерије указује на све чешће захтеве за поштравањем дисциплинских мера и враћањем традиционалних облика ауторитета. Он сматра да такви ставови произилазе из уверења да су проблеми у васпитању последица превелике слободе која се пружа деци и младима. У том контексту истиче: „Уз

констатовање да су данашња деца „немогућа“, да само намећу прохтеве, да не поштују ауторитет и да недовољно уче, да мисле само о себи и садашњем тренутку, савремена друштва суочавају се са повратком дискурса у чијој је основи став о неопходности појачавања мера за увођење деце и адолесцената у ред, мера заснованих на све већој принуди. Према таквом гледишту, да би се деца боље организовала, усмерила пажњу на активности, напорно радила и остварила успех, одрасли треба да се држе старих добрих метода и поврате свој ауторитет. Неки сматрају да треба једноставно премотати филм уназад: 'повратити' ауторитет и дисциплину, поштрити санкције, појачати селекцију током школовања да би ученик научио да се бори“ (Мерије, 2016: 125 према Тадић и Бодрошки Спарисусу, 2017: 21).

Међутим, Мерије не прихвата становиште да се васпитни проблеми могу решити једноставним враћањем строгим методама и појачаном контролом. Напротив, он наглашава да је задатак савременог васпитања да пронађе равнотежу између ауторитета и слободе. Дете треба постепено уводити у свет правила, обавеза и одговорности, али не путем страха и кажњавања, већ кроз разумевање, сарадњу и развијање свести о значају одговорног понашања. Према Меријеу, образовање има задатак да помогне детету да изгради сопствену личност и развије способност самосталног расуђивања. Васпитање не сме бити засновано искључиво на наметању правила, већ треба да омогући детету да разуме смисао тих правила и да их прихвати као део сопственог система вредности (Каменов, 1987). На тај начин дете постепено прелази од спољашње контроле ка самоконтроли и одговорном деловању. Посебно место у Меријеовој педагогији има улога васпитача и наставника. Он сматра да њихов задатак није само преношење знања, већ стварање услова у којима ће дете моћи да развија своје потенцијале и изграђује сопствени идентитет. Васпитач треба да буде подршка детету у процесу учења, али истовремено и особа која поставља јасне границе и усмерава дете ка прихватању друштвено пожељних вредности.

Мерије, такође, наглашава значај дијалога у васпитно-образовном процесу. Кроз разговор, сарадњу и активно учешће у различитим активностима дете стиче искуства која доприносе његовом интелектуалном, социјалном и моралном развоју. Управо због тога образовање не треба посматрати као једноставан процес преношења знања, већ као сложен процес развоја личности. Посматрано у контексту предшколског васпитања и образовања, Меријеове идеје указују на значај стварања подстицајног окружења у коме ће деца

истовремено стицати знања и развијати позитивне особине личности. Развијање одговорности, самосталности, сарадње, поштовања других и способности доношења одлука представља важан задатак васпитно-образовног рада са децом предшколског узраста (Сузић, 2005). Меријеово схватање образовања као васпитања посебно је значајно за тему овог рада јер наглашава да се моралне вредности не могу одвајати од процеса учења. Управо се у томе огледа и васпитно-образовни значај Доситејевих басни, које кроз занимљиве приче и јасне моралне поруке доприносе формирању позитивних особина личности и развоју моралног расуђивања код деце.

3. БАСНА КАО КЊИЖЕВНА ВРСТА

3.1. Појам и порекло басне

Басна представља једну од најстаријих књижевних врста и заузима значајно место у светској и националној књижевној традицији. Током свог дугог развоја задржала је препознатљиве особине које је издвајају од других књижевних жанрова, а пре свега кратку форму, алегоријски карактер и јасно истакнуту поуку. Основна сврха басне није само да забави читаоца, већ и да му на приступачан начин пренесе одређену моралну, животну или друштвену поруку. У књижевној теорији басна се најчешће одређује као кратка прича у којој животиње, биљке, предмети или природне појаве добијају људске особине и понашају се као људи. На тај начин се кроз њихове поступке приказују различите људске врлине и мане, односи међу људима и појаве из свакодневног живота. Због своје једноставности и јасноће, басна је током историје имала значајну васпитну и образовну улогу.

О пореклу и основним карактеристикама басне Чутовић и Миловановић наводе: „Како у уметничкој, тако и у народној књижевности, басна је прича у којој су главни јунаци животиње, али са очигледном тенденцијом да се у поступцима животиња открију и прикажу карактери људи. Књижевни историчари сматрају да је басна, по свом постанку, најстарија прозна врста усмене књижевности и да се развила из прастарих песама и игара“ (Чутовић и Миловановић, 2017: 165). Наведено схватање указује на дубоке корене басне у народном стваралаштву. Њени почеци везују се за најраније облике усмене књижевности, када су људи настојали да кроз приче објасне свет који их окружује и пренесу животна искуства са генерације на генерацију. Захваљујући својој једноставној структури и лакој памћењу, басне су се дуго преносиле усменим путем пре него што су забележене у писаној форми.

Порекло басне често се доводи у везу са старим цивилизацијама Истока, посебно Индије, Египта и Месопотамије, где су постојале приче са животињским ликовима и наглашеним поучним карактером. Касније се ова књижевна врста развијала у античкој Грчкој, а њен најпознатији представник постао је Езоп, чије су басне оставиле трајан утицај на европску књижевност. Традицију баснописања наставили су бројни аутори, међу којима се издвајају Федар, Лафонтен и Доситеј Обрадовић. Једна од основних особености басне јесте њена повезаност са древним представама о природи и свету. У њој животиње не представљају само биолошка бића, већ симболе одређених људских особина и понашања.

Лисица најчешће симболизује лукавство, вук суровост, магарац глупост, а лав снагу и власт. Ова симболика омогућава читаоцу да лакше препозна моралну поруку која се налази у основи приче. О томе говори и следећи став: „Басна, као књижевни жанр, кроз персонификацију појава у природи и поистовећивање човека са животињом открива анимистички поглед на свет. Животиње се ту понашају као људи, а њихове устаљене особине служе као средство споразумевања. Будући да „алегоријски дискурс користи већ кодификоване слике, митски и алегоријски ликови се уклапају у шаблон очекивања, који је установљен на основу нашег критеријума“ (Бал 2000: 99 према Димитријевић, 2013: 131).

Захваљујући оваквом начину представљања ликова, басна омогућава читаоцу да на једноставан и разумљив начин препозна различите облике људског понашања. Управо због тога она има изражену васпитну функцију и често се користи као средство моралног поучавања деце. Кроз симболичке ликове и њихове поступке деца лакше уочавају разлику између пожељног и непожељног понашања, добра и зла, истине и лажи. Посматрано у целини, басна је књижевна врста која је настала у најранијим фазама развоја људске културе и опстала до данас захваљујући својој једноставности, универзалности и израженој поучности. Њено дуго трајање и присуство у различитим културама сведоче о значају који има у преношењу моралних вредности, животног искуства и друштвених норми, што је чини посебно значајном у васпитно-образовном раду са децом.

3.2. Историјски развој басне

Басна спада међу најстарије књижевне врсте чији се корени налазе у најранијим облицима усменог стваралаштва. Њен историјски развој обухвата дуг временски период током којег је ова књижевна форма задржала своју основну карактеристику, преношење животних искустава и моралних поука посредством симболичних ликова и алегоријских ситуација. Захваљујући својој једноставности, разумљивости и универзалним порукама, басна је опстала кроз различите епохе и културе, задржавајући значајно место у књижевности и васпитању (Лешић, 2010; Вуковић, 1989).

Почеци басне најчешће се везују за старе цивилизације Истока. У древној Индији настале су бројне приче са животињским ликовима које су имале наглашену поучну функцију. Посебно место заузима збирка *Панчатантра*, која се сматра једним од најзначајнијих дела староиндијске књижевности. Приче из ове збирке преносиле су моралне

и животне поуке, а касније су превођене на различите језике и шириле се широм света. Сличне форме постојале су и у старом Египту, Месопотамији и Персији, где су се кроз приче о животињама преносила искуства и мудрости претходних генерација (Лешић, 2010). Посебан значај у развоју басне има античка Грчка, где је ова књижевна врста добила облик који је у великој мери сачуван до данас. Најпознатији представник античке басне био је Езоп, чије су приче постале темељ европске баснописачке традиције. Иако није извесно да ли је Езоп заиста записао басне које му се приписују, његово име је постало симбол ове књижевне врсте. Езопове басне одликују се кратком формом, јасном радњом и наглашеном моралном поуком која читаоца упућује на размишљање о људском понашању (Вуковић, 1989; Марковић, 2003).

Током римског периода традицију баснописања наставио је Федар, који је Езопове басне прилагодио латинском језику и римској култури. Његово стваралаштво допринело је ширењу басне у европској књижевности и очувању њених основних карактеристика. Федар је, попут Езопа, користио животињске ликове како би указао на људске слабости, друштвене неправде и моралне вредности (Лешић, 2010). У средњем веку басна није изгубила свој значај, иако је често била повезана са религијским и поучним садржајима. Она је коришћена као средство моралног поучавања и васпитавања, а њене поруке биле су прилагођене хришћанским вредностима и схватањима тог времена. У овом периоду настају бројне прераде античких басни, као и нове приче које задржавају алегоријски карактер и поучну функцију (Вуковић, 1989).

Нови процват басна доживљава у XVII веку захваљујући француском писцу Жану де Лафонтену. Ослањајући се на Езопову традицију, Лафонтен је створио басне које су се одликовале богатим језиком, уметничком вредношћу и дубљом друштвеном критиком. Његове басне нису биле намењене само деци, већ и одраслима, јер су кроз симболичке приче указивале на различите друштвене појаве и људске особине (Марковић, 2003). У српској књижевности значајно место у развоју басне припада Доситеју Обрадовићу. Он је у XVIII веку преводио, прилагођавао и стварао басне које су имале изразито просветитељски карактер. За Доситеја басна није била само књижевна форма већ и средство образовања и васпитања народа. Његове басне биле су усмерене на ширење знања, развој моралних вредности и подстицање разумног и врлинског живота. Управо због тога оне заузимају

посебно место у историји српске књижевности и педагогије (Деретић, 1990; Марковић, 2003).

Током XIX и XX века басна је наставила да се развија као део књижевности за децу, али и као средство моралног и друштвеног поучавања. Њене теме и мотиви прилагођавани су савременим околностима, док су основне особине, алегорија, персонификација и поука, остале непромењене. Захваљујући томе, басна је задржала своју актуелност и у савременом добу (Ђорђевић и Келемен Милојевић, 2020). Посматрано у целини, историјски развој басне показује да је реч о књижевној врсти која је током векова успешно одговарала на потребе различитих друштава. Од древних цивилизација до савременог доба, басна је представљала средство преношења мудрости, моралних вредности и животног искуства. Њена дуговечност и распрострањеност сведоче о универзалности порука које носи, због чега она и данас има значајно место у процесу образовања и васпитања деце (Ђорђевић и Келемен Милојевић, 2020; Вуковић, 1989).

3.3. Драмска структура басне

Иако басна припада епским књижевним врстама, у њеној организацији могу се уочити бројни елементи драмске структуре. Динамичност радње, јасно издвојен сукоб, супротстављеност ликова и завршно разрешење доприносе томе да басна поседује изразиту драмску напетост. Управо захваљујући овим особинама, басна је занимљива и приступачна читаоцима различитог узраста, а нарочито деци, која лако прате ток догађаја и препознају моралне поруке које произилазе из поступака ликова. Основна одлика драмске структуре басне јесте њена сажетост (Солар, 2005). У кратком књижевном облику приказује се одређена ситуација која доводи до сукоба међу ликовима, након чега следи разрешење и истицање поуке. Радња је најчешће усмерена на један догађај или један проблем, што омогућава да пажња читаоца буде усредсређена на суштинску поруку приче.

О значају и елементима драмске структуре басне Тасић Ранђеловић наводи: „Драмска структура басне представља основни организациони облик овог литерарног жанра. Басна, као жанровска форма, карактерише се компактношћу и сажетошћу своје садржине. Иако је обично краћа од других драмских форми, базира се на јасном и препознатљивом низу догађаја. У типичној драмској структури басне, присутни су следећи елементи: увод, сукоб, разрешење и наставак. Увод је прва фаза која презентује читаоцу или

слушаоцу основну премису и контекст басне. Он укључује представљање главних карактера и може битних конфликта. Затим, у фази сукоба, настаје главни извор тензије или проблема који треба решити. Ова фаза претставља срж и напетост басне, где се обично супротстављају различите снаге, идеје или вредности. Разрешење, трећа фаза, представља кулминацију догађаја где се решава конфликт и доноси морална или етичка порука. Ова фаза обично представља важан моменат у басни, где се истиче учење или пажња коју би читаоци или слушаоци требали да узму у обзир. Наставак, последња фаза, може се јавити у неким баснама и представља додатни елемент који нуди додатну информацију или исход приче“ (Тасић Ранђеловић, 2023: 94–95). Уводни део басне има задатак да представи ликове и околности у којима ће се радња одвијати. Пошто је басна кратка форма, овај део је обично веома сажет. Већ на самом почетку читаоцу се откривају главни учесници радње и њихове основне особине, што омогућава лакше праћење даљег развоја догађаја. Након увода следи сукоб, који представља централни део басне. Сукоб се најчешће јавља између ликова који оличавају супротне особине и вредности. Тако се, на пример, супротстављају мудрост и глупост, поштење и непоштење, вредноћа и лењост или искреност и лицемерје. Управо кроз овај сукоб долазе до изражаја основне идеје и моралне вредности које басна жели да пренесе. Разрешење представља завршни део радње у којем се открива исход сукоба. У овој фази постаје јасно која је страна поступала исправно, а која погрешно. Разрешење је најчешће повезано са моралном поуком, која може бити непосредно изречена или се закључује на основу поступака ликова и последица њиховог понашања. Управо овај елемент даје басни њен препознатљив васпитно-образовни карактер. У појединим баснама након разрешења јавља се и завршни осврт или наставак, који додатно наглашава значај поуке или указује на последице одређеног понашања. Иако овај елемент није присутан у свим баснама, он може допринети потпунијем разумевању поруке коју аутор жели да пренесе.

Драмска структура басне има значајну улогу у њеној васпитно-образовној функцији. Захваљујући јасној организацији радње и израженој супротстављености ликова, читаоци лакше уочавају узрочно-последичне односе и разумеју моралне вредности које се истичу у причи. Ово је посебно важно у раду са децом предшколског узраста, јер им омогућава да на једноставан и разумљив начин усвајају пожељне облике понашања и развијају морално расуђивање. Посматрано у целини, драмска структура басне представља један од основних разлога њене трајне популарности и васпитне вредности (Пеко и Муњиза, 2003). Јасно

организована радња, наглашен сукоб и поучно разрешење чине басну погодним средством за преношење моралних порука и обликовање система вредности код младих читалаца.

3.4. Алегорија као основно обележје басне

Алегорија представља једно од основних и најпрепознатљивијих обележја басне. Сам термин потиче од грчке речи *allegoria* и означава пренесено казивање, односно исказивање једног значења посредством другог. Према Лешићу (2010), алегорија је развијена метафора у којој целокупан текст или његов већи део функционише као систем знакова који упућују на друго, скривено значење. У басни, управо захваљујући алегорији, поступци животиња, биљака или предмета представљају људске особине, односе и друштвене појаве. Солар (2005) истиче да алегорија није само стилски украс, већ важан принцип организације књижевног дела. У басни она омогућава повезивање конкретне приче са општим животним искуством, при чему се иза једноставне радње открива морална поука и универзална истина о људском понашању. Због тога су ликови у баснама најчешће типизовани: лисица представља лукавство, вук суровост, магарац глупост, док мрав симболизује марљивост и одговорност.

Говорећи о специфичностима књижевности за децу, Марковић (2003) наглашава да алегоријски карактер басне доприноси њеној приступачности и трајној вредности. Деца најпре прихватају басну као занимљиву причу о животињама, а постепено, уз подршку одраслих и развој сопствених когнитивних способности, откривају њено пренесено значење. На тај начин басна подстиче развој мишљења, закључивања и моралног расуђивања. Педагошки значај алегорије истичу и Пеко и Муњиза (2003), који сматрају да басна представља ефикасно средство васпитања и образовања јер омогућава да се о сложеним моралним питањима говори посредно и ненаметљиво. Кроз идентификацију са ситуацијама и поступцима ликова, деца развијају способност процене пожељних и непожељних облика понашања, као и разумевање последица сопствених поступака.

Сагледана из књижевнотеоријске и педагошке перспективе, алегорија се показује као суштински елемент басне. Она није само средство преношења поуке, већ и важан механизам који доприноси развоју читалачке компетенције, критичког мишљења и моралне осетљивости. Управо захваљујући алегоријском начину обликовања, басна задржава своју естетску, сазнајну и васпитну вредност у различитим временима и културним оквирима.

3.5. Ликови и симболика животиња у баснама

Једна од најзначајнијих особености басне огледа се у избору ликова, који су најчешће представљени у облику животиња са изразито наглашеним и препознатљивим особинама. Иако су главни јунаци животиње, оне не представљају саме себе, већ су носиоци људских карактерних црта, навика и начина понашања. Управо захваљујући таквој типизацији ликова, басна успева да на једноставан и разумљив начин говори о сложеним људским односима и моралним питањима. Вуковић (1989) истиче да су животињски ликови у књижевности за децу посебно блиски младим читаоцима јер подстичу интересовање, машту и емоционално уживљавање у радњу. Истовремено, њихова симболичка функција омогућава да се деци приближе различити облици људског понашања без директног осуђивања или морализовања. Посредност у приказивању људских особина чини поруку басне прихватљивијом и делотворнијом.

У баснама су одређене животиње временом постале носиоци устаљених симболичких значења. Тако се лисица најчешће повезује са лукавством и сналажљивошћу, вук са суровошћу и похлепом, лав са снагом и влашћу, магарац са тврдоглавошћу или ограниченошћу, док мрав симболизује вредноћу, истрајност и одговорност. Оваква симболика није случајна, већ је настала као резултат дуготрајног културног и књижевног обликовања одређених представа о животињама. Марковић (2003) наглашава да су ликови у баснама типизовани, а не индивидуализовани, јер њихова основна функција није психолошко продубљивање карактера, већ истицање одређене људске особине и преношење поуке. Због тога се исти животињски ликови појављују у различитим баснама са сличним карактеристикама, што доприноси лакшем разумевању текста и препознавању његове моралне поруке.

Милинковић (2014) указује да су управо захваљујући симболици животињских ликова басне успеле да очувају своју популарност и васпитну функцију током различитих историјских периода. Деца кроз приче о животињама не усвајају само моралне поуке, већ развијају способност уочавања узрочно-последичних односа, процењивања поступака ликова и критичког промишљања о вредностима које су у друштву пожељне. Савремени приступи настави басне посебно истичу значај разговора о симболици животињских ликова. Тасић Ранђеловић (2023) сматра да анализа ликова у баснама подстиче ученике да препознају особине које ти ликови представљају, да их повезују са стварним животним

ситуацијама и да развијају сопствене ставове о моралним изборима. На тај начин басна превазилази оквире књижевног текста и постаје средство за развој етичке осетљивости и социјалних компетенција. Ликови животиња у баснама, стога, имају вишеструку улогу. Они доприносе занимљивости и динамичности радње, омогућавају преношење алегоријских значења и подстичу читаоце на размишљање о људским особинама и поступцима. Захваљујући својој симболичкој снази и универзалности, животињски ликови остају један од најпрепознатљивијих елемената басне и важан чинилац њене уметничке и васпитне вредности.

3.6. Васпитна и образовна функција басне

Басна као књижевни жанр има изразито наглашену васпитну и образовну функцију, што је издваја од многих других књижевних форми. Њена специфичност огледа се у томе што се морална поука не саопштава директно, већ се преноси посредно, кроз алегоријску радњу и симболичке ликове (Стакић, 2012). На тај начин басна делује ненаметљиво, али ефикасно, подстичући развој моралног расуђивања и критичког мишљења код читаоца. Према Пеку и Муњизи (2003), басна представља значајно дидактичко средство јер омогућава да се сложене етичке и друштвене појаве приближе деци на једноставан и разумљив начин. Кроз идентификацију са ликовима и њиховим поступцима, деца лакше усвајају појмове као што су правда, поштење, солидарност и одговорност. Васпитна вредност басне огледа се управо у могућности да се апстрактне вредности конкретизују кроз кратке и јасне наративе.

Марковић (2003) истиче да басне подстичу развој моралне свести јер читаоца стављају у позицију процене поступака ликова. У процесу читања дете није пасивни прималац поруке, већ активно учествује у њеном тумачењу, што доприноси развоју способности закључивања и формирања сопствених вредносних ставова. На тај начин басна подстиче и интелектуални и етички развој личности. Вуковић (1989) наглашава да је образовна вредност басне посебно значајна у раном школском узрасту, када деца кроз књижевност развијају језичке способности, машту и способност разумевања симболичких значења. Басна, захваљујући својој краткоћи и јасној структури, омогућава лакше усвајање језичких и комуникацијских вештина, али и развој културе читања.

Савремени педагошки приступи указују да басна има значајну улогу у настави књижевности и васпитном раду уопште. Тасић Ранђеловић (2023) истиче да анализа басне у наставном процесу подстиче ученике на активну интерпретацију текста, дискусију о поступцима ликова и повезивање књижевног садржаја са стварним животним ситуацијама. На тај начин басна постаје средство интеграције књижевног, моралног и социјалног учења. Поред моралне и педагошке функције, басна има и ширу образовну улогу јер развија когнитивне способности као што су уочавање узрочно-последичних односа, генерализација и критичко мишљење. Кроз једноставну форму и јасну поуку, она омогућава постепено увођење детета у сложеније облике апстрактног мишљења. Сагледана у целини, васпитна и образовна функција басне заснива се на њеној способности да истовремено делује на емоционални, морални и интелектуални развој читаоца. Захваљујући томе, басна остаје један од најзначајнијих књижевних облика у образовању деце и важан инструмент у формирању вредносног система личности.

4. ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ И ЊЕГОВЕ БАСНЕ

4.1. Живот и просветитељска делатност Доситеја Обрадовића

Доситеј Обрадовић (1742–1811) представља једну од кључних личности српске културе, просветитељства и модерне педагошке мисли (*Слика бр. 1*). Његов животни и стваралачки пут обележен је сталним настојањем да се знање, образовање и разум поставе у средиште друштвеног и индивидуалног развоја. Као писац, мислилац и просветитељ, Доситеј је значајно допринео модернизацији српског школства и ширењу идеја рационализма и просвећености. Према Деретићу (1990), Доситејево дело се не може посматрати само у књижевном, већ и у ширем културно-историјском контексту, јер он представља прелаз од традиционалне ка модерној српској култури. Његова настојања била су усмерена ка ослобађању од догматског начина мишљења и окретању разуму, искуству и образовању као основним средствима напретка појединца и друштва.

Слика бр. 1 – Доситеј Обрадовић

Слично томе, Солар (2005) у оквиру теорије књижевности наглашава да се просветитељска мисао заснива на идеји разума као основног принципа људског деловања, што се у потпуности препознаје у Доситејевом раду. Он је настојао да књижевност приближи ширем кругу читалаца, посебно младима, наглашавајући њену образовну и васпитну улогу. Милинковић (2014) истиче да Доситеј Обрадовић има посебно место у историји српске књижевности за децу и младе, јер је један од првих аутора који је систематски указивао на значај образовања младих генерација. Његова дела, попут *Ижица*

и других поучних списа, усмерена су ка развоју моралних вредности, рационалног мишљења и практичне животне мудрости.

Филозофску основу Доситејевог просветитељског рада анализира Нинковић (2008), који истиче да је његова мисао заснована на уверењу да се човек састоји од телесне и разумске компоненте, при чему разум има кључну улогу у развоју личности. Из таквог схватања произилази и његово уверење да је образовање основни услов за срећан и испуњен живот. У педагошком смислу, Доситеј је посебно наглашавао значај прилагођавања наставе индивидуалним способностима ученика. Он је сматрао да се у настави морају уважавати различити нивои мишљења, од једноставног уочавања сличности и разлика до сложенијег расуђивања и закључивања. Посебно је истицао важност активног учења, јасности у излагању наставног садржаја и систематичности у раду. Такође, Доситеј је био један од првих мислилаца који је наглашавао потребу образовања женске деце, што представља значајан корак ка модернизацији образовног система. Залагао се за примену љубави и разумевања у наставном процесу, уместо строге и ауторитарне дисциплине, сматрајући да позитивна мотивација има далеко боље васпитне ефекте.

Према Лешићу (2010) и Деретићу (1990), Доситејев значај превазилази оквире књижевности, јер се његов рад може посматрати као темељ модерног просветитељског мишљења у српској култури. Његов допринос огледа се у повезивању књижевности, образовања и моралног васпитања у јединствен систем који има за циљ општи напредак друштва. Сагледан у целини, живот и делатност Доситеја Обрадовића представљају прекретницу у развоју српске просвете и културе. Његове идеје о разуму, образовању, индивидуалним способностима и моралном развоју и данас представљају основу савремених педагошких приступа.

4.2. Место басни у Доситејевом књижевном раду

Басна заузима значајно место у књижевном и просветитељском раду Доситеја Обрадовића, јер представља један од основних облика којима је настојао да приближи моралне, образовне и животне поуке ширем кругу читалаца. У духу просветитељске идеје, он је басну користио као кратку, јасну и поучну форму погодну за развој моралне свести и рационалног мишљења. Према Петровићу (2001), басне у српској књижевности за децу добијају посебан значај управо у периоду просветитељства, када се књижевност све више

усмерава ка образовању и васпитању младих. Доситеј је у том процесу имао кључну улогу, јер је настојао да књижевни текст постане средство учења и моралног формирања личности, а не само уметнички израз.

У својим делима, Доситеј користи басну као облик који омогућава једноставно преношење сложених моралних и животних истина. Према Ђорђевићу и Келемен (2014), басна у књижевности за децу функционише као поетско-реторички модел који повезује етичке вредности са јасном наративном структуром, што је у потпуности у складу са Доситејевим просветитељским принципима. Маљковић (2007) истиче да је басна „лектира мудрости“, односно жанр који кроз симболичке ситуације и типизоване ликове преноси универзалне поруке о добру и злу, разуму и неразуму. Управо овакво схватање басне блиско је Доситејевом настојању да образовање заснива на животној мудрости и практичним примерима који су разумљиви читаоцима свих узраста.

Тодоров (2007) наглашава да је у школској интерпретацији басне посебно важно разумевање њене поучне и моралне функције, што је уједно и један од кључних разлога зашто је овај жанр био значајан у Доситејевом раду. Он је тежио да читаоце, посебно младе, подстакне на активну моралну рефлексију и закључивање, што је басна као кратка и јасна форма посебно омогућавала. Посматрано у ширем контексту, басне у Доситејевом књижевном раду представљају спој уметничког, педагошког и филозофског. Оне нису само средство забаве или једноставног приповедања, већ инструмент васпитања и образовања, у складу са просветитељском идејом да књижевност треба да служи општем напретку друштва. Према томе, место басни у Доситејевом стваралаштву може се разумети као део ширег пројекта рационализације и хуманизације образовања, у којем књижевност постаје средство развоја морално и интелектуално зреле личности.

4.3. Особености Доситејевих басни

Доситејеве басне представљају специфичан спој просветитељске поетике и педагошке усмерености књижевног текста. Оне се издвајају по једноставности израза, јасној структури и наглашеној дидактичности, што их чини приступачним ширем читалачком кругу. За разлику од сложенијих књижевних форми, Доситејеве басне теже директности у преношењу моралне поруке, при чему се естетска функција текста често подређује васпитној и образовној. Према Лешићу (2010), просветитељска књижевност почива на идеји

рационалности и јасноће, што подразумева да текст мора бити разумљив и функционалан. Ова карактеристика је у потпуности видљива у Доситејевим баснама, које су кратке, логички уређене и усмерене ка поенти која је лако уочљива. Деретић (1990) истиче да Доситејево стваралаштво означава прелаз ка модерној српској књижевности, у којој се књижевни текст све више посматра као средство образовања и друштвеног напретка.

Једна од кључних особености Доситејевих басни јесте наглашена рационализација моралне поуке. Док традиционална басна често оставља простор за имплицитно тумачење, код Доситеја је поука углавном експлицитна и директно формулисана. То одговара просветитељском уверењу да знање и моралне истине треба да буду јасно саопштене и доступне свима. Чутовић и Миловановић (2017) наглашавају да басна као жанр функционише на принципу алегорије и типизације ликова, при чему животиње представљају људске особине. Доситеј задржава овај модел, али га поједностављује и прилагођава образовној сврси, чинећи га погодним за развој моралног расуђивања код читалаца. Његове басне често немају сложену фабулу, већ јасну ситуацију из које произилази поука.

Према Вуковићу (1989), једна од најважнијих карактеристика Доситејевог приступа јесте тежња ка повезивању књижевности са животном праксом. Ликови и ситуације у баснама нису апстрактни, већ служе као модели понашања који читаоцу омогућавају да препозна сопствено искуство у тексту. На тај начин басне добијају и практичну и васпитну функцију. Марковић (2003) истиче да Доситејеве басне имају изразиту педагошку вредност јер подстичу развој критичког мишљења и моралне свести. Читалац није пасиван прималац поруке, већ учесник у процесу тумачења, што доприноси развоју способности закључивања и вредновања поступака ликова. Савремени педагошки приступи, које наглашава Димитријевић (2013), указују да читање басни развија читалачке компетенције, посебно способност уочавања поуке и њеног повезивања са реалним животом. У том контексту, Доситејеве басне се могу посматрати као рани облик функционалног учења, у коме се знање стиче кроз разумевање и примену. У целини посматрано, особености Доситејевих басни огледају се у споју рационалности, јасноће и наглашене васпитне функције. Оне представљају књижевни облик у коме се просветитељске идеје реализују кроз једноставан наратив, са циљем да се читаоцу пренесу универзалне моралне и животне истине.

4.4. Просветитељске идеје у Доситејевим баснама

Просветитељске идеје у Доситејевим баснама представљају њихову идејну основу и кључ за разумевање њихове функције у књижевности и образовању. Основне вредности просветитељства, вера у разум, знање, морални напредак и критичко мишљење, у Доситејевим баснама добијају конкретан, поједностављен и педагошки облик. Сузић (2005; 2006) наглашава да је савремена педагогија, али и њени историјски корени у просветитељству, усмерена ка развоју целовите личности. То подразумева активну улогу ученика, разумевање садржаја и његову примену у свакодневном животу. Доситејеве басне управо подстичу овакав тип учења, јер читаоца стављају у позицију да самостално изводи закључке.

Једна од централних просветитељских идеја у Доситејевом стваралаштву јесте вера у снагу разума. Он полази од уверења да човек треба да развија способност расуђивања, а не да се ослања на предрасуде или ауторитет. Ова идеја се у баснама остварује кроз јасне ситуације у којима се последице понашања могу логички уочити. Пешикан и Антић (2012) истичу да је активно учење кључно за развој деце, јер омогућава дубље разумевање и трајније усвајање знања. Доситејеве басне управо подстичу активност читаоца, јер га наводе да размишља о поступцима ликова и њиховим последицама, што представља основу за развој моралног расуђивања. Према Будимир-Нинковић (2020) и Трнавцу и Ђорђевићу (2013), савремена педагогија наглашава значај васпитања које развија одговорност, самосталност и критичко мишљење. Доситеј је још у свом времену препознао ове вредности и уградио их у своје басне, које делују као једноставни модели моралног одлучивања.

Посебно је значајна и идеја о повезивању образовања са животном праксом. Према Вуковићу (1989), Доситеј је сматрао да знање мора бити применљиво и корисно, а не само теоријско. Због тога његове басне садрже ситуације које су блиске свакодневном искуству, што олакшава разумевање и усвајање поуке. Марковић (2003) истиче да басне у Доситејевом делу имају функцију формирања моралне свести, јер читаоца уче да разликује исправно од погрешног кроз анализу последица понашања ликова. На тај начин се развија и етичка и интелектуална компонента личности. Димитријевић (2013) додаје да је читање басни значајно за развој читалачких компетенција, јер омогућава ученицима да разумеју текст на дубљем нивоу, да препознају поуку и да је повежу са стварним животом. Ово је у потпуности у складу са просветитељском идејом образовања које развија самосталност у мишљењу.

5. ВАСПИТНО-ОБРАЗОВНИ СМИСАО ДОСИТЕЈЕВИХ БАСНИ

5.1. Пут образовања и васпитања детета у Доситејевим баснама

Пут образовања и васпитања детета у Доситејевим баснама заснива се на просветитељском уверењу да се личност формира кроз разум, искуство и активно учење. У том контексту, Доситејево схватање васпитања не подразумева само преношење знања, већ развој целовите личности, у којој су повезани интелектуални, морални и емоционални аспекти. Басна као кратка и поучна књижевна форма постаје средство кроз које се дете постепено уводи у свет моралних вредности и рационалног мишљења. Према Деретићу (1990) и Лешићу (2010), Доситејево дело представља преломну тачку у развоју српске књижевности, јер се у њему књижевност све више повезује са образовањем и друштвеном функцијом. У том смислу, басне код Доситеја нису само уметнички текстови, већ инструмент васпитања који има за циљ формирање разумног, одговорног и морално стабилног појединца.

Посматрано из перспективе Платоновог схватања образовања и васпитања, Доситејеве басне представљају средство обликовања карактера и развоја врлина које су неопходне за живот у заједници. Као што је истакнуто у теоријском делу рада, Платон у делу *Држава* образовање не посматра само као стицање знања, већ као процес развијања мудрости, умерености, праведности и одговорности. Управо се ове вредности препознају и у Доситејевим баснама, у којима су поступци ликова стално изложени моралном вредновању. Кроз супротстављање врлина и мана, као што су поштење и превара, марљивост и лењост или мудрост и непромишљеност, дете постепено усваја моралне критеријуме који доприносе изградњи његове личности. На тај начин Доситеј, као и Платон, полази од уверења да је васпитање неодвојиво од моралног усавршавања човека.

Посебно је значајно повезати Доситејев приступ са Платоновим дијалогом „Теаг“, у коме се наглашава да се истинско знање не може једноставно пренети, већ се стиче личним ангажовањем, промишљањем и непрестаним усавршавањем (Марковић, 1977). Иако Доситејеве басне доносе јасну поуку, оне не завршавају свој васпитни утицај самим читањем текста. Напротив, читалац је позван да сам размишља о поступцима ликова, њиховим мотивима и последицама њиховог понашања. На тај начин дете не остаје пасиван

прималац моралне поруке, већ постаје активан учесник у процесу њеног разумевања, што представља један од основних принципа Платоновог схватања образовања.

Доситејеве басне могу се сагледати и у светлу Гадамеровог разумевања образовања као процеса самообликовања личности (*Bildung*). Као што је истакнуто у претходном поглављу, Гадамер (2002) сматра да образовање није једноставно преношење знања, већ процес у коме појединац кроз разумевање, дијалог и лично искуство обликује себе. Управо такав процес препознаје се у рецепцији Доситејевих басни. Читајући басну, дете не усваја само готову моралну поуку, већ кроз разумевање радње, тумачење поступака ликова и разговор о њиховом понашању постепено развија сопствено мишљење и систем вредности. Басна тако постаје повод за дијалог, преиспитивање и ширење сопствених хоризоната разумевања, што представља један од темељних принципа Гадамерове филозофске херменеутике. Поред тога, Гадамер наглашава значај традиције и културног наслеђа у процесу образовања. Доситејеве басне управо кроз књижевност преносе моралне вредности, животна искуства и културне обрасце који су вековима били присутни у европској и српској традицији. На тај начин оне не представљају само средство стицања знања, већ и важан начин упознавања детета са вредностима заједнице којој припада.

Слична повезаност може се уочити и са Кантовим схватањем васпитања. Кант (1991) истиче да је основни циљ васпитања развој слободне, разумне и моралне личности која ће бити способна да самостално разликује добро од зла и преузме одговорност за сопствене поступке. У Доситејевим баснама моралне вредности нису представљене као правила која треба механички прихватити, већ као смернице које читаоца подстичу на размишљање и самостално морално расуђивање. Последице поступака ликова показују да су поштење, умереност, мудрост и одговорност вредности које воде добробити појединца и заједнице, док лењост, охолост, похлепа и превара неминовно доводе до негативних исхода. На тај начин басне доприносе развоју моралне свести детета, што је у складу са Кантовим схватањем васпитања као процеса изградње аутономне личности.

Поред филозофских полазишта Платона, Гадамера и Канта, Доситејеве басне могу се довести у везу и са педагошком мишљу Филипа Меријеа. Полазећи од становишта да су образовање и васпитање неодвојиви процеси, Мерије наглашава да учење не подразумева само усвајање знања, већ и развој одговорности, самосталности и моралног расуђивања. Управо такву функцију имају Доситејеве басне, јер кроз занимљиву наративну историју истовремено

подстичу интелектуални развој детета и формирање позитивних особина личности. Њихова вредност није само у поучности, већ у томе што код детета развијају способност да разуме смисао моралних вредности и примени их у свакодневном животу.

Пут детета у процесу васпитања, посматран кроз Доситејеве басне, почиње од једноставног посматрања конкретних ситуација и понашања ликова, а завршава се способношћу разумевања поуке и њене примене у стварном животу. Овај процес одговара развоју когнитивних способности, од конкретног ка апстрактном мишљењу. Према Солару (2005), басна као жанр функционише на нивоу алегорије, где се кроз конкретне слике и догађаје преносе опште моралне истине. Управо та особина омогућава да дете кроз једноставну наративну причу постепено усваја сложене појмове као што су правда, одговорност, поштење и последице људског понашања. Марковић (2003) истиче да је једна од кључних вредности Доситејевих текстова у томе што подстичу активно учешће читаоца у процесу разумевања. Дете није пасивни прималац информација, већ активно учествује у тумачењу поступака ликова и извођењу моралних закључака, чиме се развија критичко мишљење и морална свест. Вуковић (1989) наглашава да је образовна вредност Доситејевих басни у њиховој способности да повежу књижевни садржај са животном праксом. Ликови и ситуације у баснама делују као модели понашања које дете може препознати у сопственом окружењу, што омогућава лакше усвајање моралних норми и вредности.

Савремени педагошки приступи додатно потврђују значај овако схваћене васпитно-образовне улоге басне. Према Трнавцу и Ђорђевићу (2013), васпитање у савременој школи усмерено је ка развоју самосталности, одговорности и критичког односа према стварности. Доситејеве басне, иако настале у другом историјском контексту, у потпуности одговарају овим циљевима, јер подстичу дете да размишља о последицама поступака и да формира сопствене вредносне ставове. Пешикан и Антић (2012) истичу да је рани развој детета заснован на активном учењу, истраживању и повезивању нових информација са претходним искуством. Управо овакав процес препознаје се у рецепцији басне, где дете кроз једноставну причу постепено развија способност апстрактног мишљења.

Према Будимир-Нинковић (2020), савремена педагогија наглашава значај целовитог развоја личности, у коме се образовање не своди само на усвајање знања, већ укључује и развој моралних и социјалних компетенција. Доситејеве басне управо подржавају овакав

приступ, јер истовремено делују на интелектуални и етички развој детета. Сагледано у целини, пут образовања и васпитања детета у Доситејевим баснама може се описати као постепен процес преласка од конкретног ка апстрактном, од доживљајног ка рационалном и од спољашњег разумевања ка унутрашњем усвајању моралних вредности. Басна у том процесу има улогу посредника између животног искуства и моралног сазнања, чиме постаје важан инструмент у формирању личности детета.

5.2. Колективно несвесно и архетипови у Доситејевим баснама

Карл Густав Јунг (1875–1961), швајцарски психијатар и психолог, један је од најзначајнијих мислилаца XX века и утемељивач аналитичке психологије. Полазећи од психоаналитичких поставки, али се временом удаљавајући од Фројдовог учења, Јунг је развио оригиналну теорију личности у чијем средишту се налазе појмови колективног несвесног и архетипова. Његов допринос није значајан само за психологију, већ и за филозофију, антропологију, религиологију и књижевну теорију. Јунг је сматрао да људска психа не обухвата само свесни део личности и лично несвесно, већ и дубљи слој који је заједнички свим људима. Тај слој назвао је колективним несвесним и довео га у везу са наслеђеним психичким обрасцима који су се обликовали током развоја човечанства. Ови универзални обрасци испољавају се кроз архетипове, праслике и симболичке представе које се јављају у митовима, легендама, бајкама, религијским предањима и књижевним делима различитих народа и епоха.

Према Јунгу (2003), архетипови не представљају готове слике или унапред формиране идеје, већ урођене могућности обликовања одређених искустава и доживљаја. Они се манифестују кроз симболе и мотиве који се понављају у културном стваралаштву, при чему добијају различите облике у зависности од историјског и друштвеног контекста. Управо због своје универзалности, архетипови омогућавају дубље разумевање књижевних текстова и њихових значењских слојева. Јунгова теорија имала је велики утицај на развој књижевне критике и интерпретације. Посебно место заузима архетипска критика, која полази од претпоставке да се у књижевним делима могу препознати универзални обрасци људског искуства. Књижевни ликови, мотиви и симболи посматрају се као манифестације архетипских представа које превазилазе временске и културне границе. Са тог становишта, Јунгова аналитичка психологија представља значајан теоријски оквир за тумачење басне као

књижевног жанра. Симболични ликови животиња, јасно изражени обрасци понашања и универзалне моралне поруке омогућавају да се басне анализирају не само са књижевног и педагошког, већ и са психолошког аспекта. Управо зато ће у наредним поглављима бити размотрени појмови колективног несвесног и архетипова и њихово присуство у Доситејевим баснама.

5.2.1. Појам колективног несвесног у Доситејевим баснама

Један од централних појмова аналитичке психологије Карла Густава Јунга јесте колективно несвесно. За разлику од личног несвесног, које је условљено индивидуалним искуствима и потиснутим садржајима, колективно несвесно представља најдубљи слој психе који је заједнички свим људима. Према Јунгу (2003), оно је наслеђено и садржи универзалне психичке обрасце настале током дугог развоја човечанства. Ови обрасци не зависе од културне припадности, времена или индивидуалног искуства, већ чине заједничко духовно наслеђе људског рода. Посматране из ове перспективе, Доситејеве басне могу се разумети као текстови који активирају управо оне садржаје који су дубоко укорениjeni у колективном искуству. Иако су настале у одређеном историјском и културном контексту, њихове поруке превазилазе временске оквире и остају разумљиве различитим генерацијама читалаца. Борба добра и зла, супротстављање мудрости и глупости, вредноће и лењости, поштења и преваре представљају универзалне теме које се јављају у различитим културама и традицијама.

Јунг (2003) истиче да се колективно несвесно испољава посредством симбола и мотива који имају снажан емоционални потенцијал. У Доситејевим баснама такву улогу имају животињски ликови, који не представљају само појединачне карактере, већ носиоце општељудских искустава и вредности. Читалац у њиховим поступцима препознаје обрасце који су му блиски и разумљиви, без обзира на животно доба и друштвене околности. Чутовић и Миловановић (2017) наглашавају да је басна као жанр заснована на универзалности моралне поуке и типизованим моделима понашања. Управо ова универзалност омогућава да се басне посматрају као један од начина на који се садржаји колективног несвесног преносе и обликују кроз књижевност. Оне не говоре само о појединачним ситуацијама, већ о искуствима која су заједничка читавом човечанству. Из тог

разлога, Доситејеве басне имају трајну вредност. Њихова поучност не произилази искључиво из просветитељске намере аутора, већ и из чињенице да се ослањају на дубоко укоренење психолошке структуре које читаоци интуитивно препознају. Колективно несвесно тако представља важан кључ за разумевање њихове универзалности и трајног утицаја на читаоце.

5.2.2. Архетипске представе у Доситејевим баснама

Према Јунгу (2003), архетипови представљају урођене психичке обрасце који се испољавају кроз симболе, мотиве и типичне представе у култури и књижевности. Они нису конкретне слике, већ могућности обликовања искуства које добијају различите облике у зависности од времена и средине у којој се јављају. Архетипске представе могу се препознати у митовима, религијским текстовима, народним предањима, бајкама и баснама. У Доситејевим баснама архетипске представе најчешће су отелотворене кроз животињске ликове. Лисица се јавља као архетип лукавства и сналажљивости, вук као симбол агресивности, суровости и необузданих нагона, мрав као архетип вредног и одговорног појединца, док магарац често представља ограниченост, тврдоглавост и недостатак самоспознаје. Иако су ове представе условљене културном традицијом, њихова препознатљивост произилази из архетипских образаца који су дубоко укоренени у људској психи.

Јунг (2003) посебно наглашава да архетипови поседују снажну емоционалну снагу и да утичу на начин на који људи доживљавају и тумаче стварност. Због тога се читаоци лако идентификују са одређеним ликовима или препознају особине које они представљају. Архетипске представе у баснама омогућавају брзо разумевање радње и моралне поруке, јер се ослањају на општепознате моделе људског понашања. Марковић (2003) истиче да типизовани ликови у књижевности за децу имају важну васпитну функцију, јер омогућавају деци да разликују пожељне и непожељне облике понашања. У том процесу архетипске представе олакшавају усвајање вредности, будући да су засноване на јасним супротностима и препознатљивим особинама. Вуковић (1989) наглашава да су животињски ликови посебно блиски младим читаоцима, јер подстичу машту и емоционално уживљавање. Управо зато архетипске представе у баснама имају снажан васпитни потенцијал – оне не делују само на интелектуалном нивоу, већ истовремено обликују емоционални однос детета према добру,

правди, поштењу и одговорности. Посматране из јунговске перспективе, Доситејеве басне не представљају само низ поучних прича, већ и симболички простор у коме се откривају универзални обрасци људског искуства. Архетипске представе у њима доприносе њиховој разумљивости, васпитној снази и трајној актуелности, омогућавајући читаоцима различитих генерација да у њима препознају сопствене дилеме, слабости и вредности.

5.3. Етички суд у Доситејевим баснама

Етички суд представља један од најзначајнијих елемената басне као књижевног жанра. Он подразумева вредносно процењивање људских поступака, особина и избора на основу одређених моралних начела. У баснама се етички суд најчешће испољава кроз јасно разграничење пожељног и непожељног понашања, односно кроз истицање врлина које треба неговати и мана које треба избегавати. Управо захваљујући овој особини, басна је током историје задржала значајно место у васпитању и образовању деце и младих.

У Доситејевим баснама етички суд има посебно место, јер је у потпуности усклађен са његовим просветитељским уверењима. Доситеј није посматрао књижевност искључиво као средство естетског уживања, већ и као важан инструмент моралног усавршавања појединца и напретка друштва. Због тога се у његовим баснама поступци ликова не приказују неутрално, већ су предмет јасне моралне процене. Читаоцу се указује на то које су особине пожељне, а које доводе до негативних последица. Према Лешићу (2010), поучност представља једно од основних обележја басне, а морална поента најчешће је непосредно формулисана. У Доситејевим баснама ова карактеристика је нарочито изражена. За разлику од неких савремених књижевних дела која читаоцу остављају широк простор за различита тумачења, Доситеј настоји да морални став буде јасан и недвосмислен. Таква јасноћа произилази из његове жеље да књижевност буде у служби образовања и васпитања. Деретић (1990) истиче да је просветитељска мисао у српској књижевности почивала на уверењу да се човек може усавршавати стицањем знања и развијањем моралних врлина. У том смислу, Доситејев етички суд није заснован на кажњавању и осуди као циљу самом по себи, већ на настојању да читаоца подстакне на самопреиспитивање и исправљање сопствених поступака. Његове басне имају превентивну и подстицајну улогу, оне упозоравају на последице негативног понашања и истовремено усмеравају ка врлинама.

Најчешће вредности које Доситеј афирмише јесу поштење, искреност, умереност, марљивост, мудрост, стрпљење и одговорност. Насупрот њима, осуђују се охолост, лењост, лицемерје, завист, непромишљеност и злоупотреба моћи. Управо кроз супротстављање ових особина гради се етички суд у баснама. Читалац прати поступке ликова, уочава њихове последице и постепено усваја критеријуме за вредновање људског понашања. Чутовић и Миловановић (2017) наглашавају да се у баснама морални суд остварује кроз типизоване ситуације и ликове који представљају одређене људске особине. Због тога је читаоцу олакшано препознавање етичких вредности које текст промовише. Животињски ликови не представљају само декоративни елемент радње, већ постају носиоци моралних значења и посредници у процесу васпитања. Посебан значај етичког суда у Доситејевим баснама огледа се у његовој образовној функцији. Према Пеку и Муњизи (2003), басна омогућава деци и младима да кроз симболичке ситуације развијају морално расуђивање и способност разликовања добра од зла. Читалац не усваја вредности путем апстрактних дефиниција, већ кроз конкретне примере и последице поступака ликова. На тај начин моралне норме постају ближе животном искуству и лакше се интернализују.

Стакић (2012) истиче да васпитно-образовна функција басне има посебан значај већ на предшколском узрасту, јер доприноси развоју емпатије, осећаја за правичност и разумевања друштвено прихватљивог понашања. Иако су Доситејеве басне настале у другом времену, вредности које оне промовишу и данас су актуелне. Оне подстичу децу да размишљају о сопственим поступцима, преузимају одговорност и развијају свест о последицама својих одлука. Из савремене перспективе, етички суд у Доситејевим баснама може се посматрати као подстицај развоју критичког и моралног мишљења. Њихова вредност не огледа се у наметању готових истина, већ у усмеравању читаоца да преиспитује поступке, препознаје вредности и самостално обликује свој морални став. Управо зато Доситејеве басне задржавају своју васпитну и образовну снагу и у савременом друштву. Сагледано у целини, етички суд представља једно од кључних обележја Доситејевих басни. Он произилази из просветитељског уверења да је човек способан за морално усавршавање и да књижевност може бити важан савезник у том процесу. Кроз јасно вредновање поступака и истицање врлина, Доситејеве басне доприносе формирању моралне свести, развоју одговорности и изградњи система вредности код читалаца различитог узраста.

5.4. Опозиционе особености ликова

Једна од најзначајнијих одлика Доситејевих басни јесте изражено супротстављање различитих особина и животних ставова кроз ликове који се појављују у радњи. Овакво обликовање ликова заснива се на принципу контраста, односно на приказивању опозиционих особености које читаоцу омогућавају да лакше уочи разлику између пожељних и непожељних облика понашања. Супротстављањем позитивних и негативних особина Доситеј не настоји само да забави читаоца, већ пре свега да га поучи, усмери и подстакне на морално преиспитивање сопствених поступака. Посебна вредност оваквог начина обликовања ликова огледа се у његовој васпитно-образовној функцији. Дете кроз басну учи да препознаје различите карактерне особине, да разликује добро од зла, мудрост од глупости, одговорност од неодговорности и друге супротности које представљају основу моралног расуђивања. Управо због тога басна постаје значајно средство у формирању вредносног система детета.

Добро и зло

Опозиција добра и зла представља једну од најстаријих и најпрепознатљивијих тема у књижевности, а посебно је изражена у баснама. У Доситејевим баснама добро се најчешће повезује са невиношћу, искреношћу, праведношћу и добронамерношћу, док зло добија обележја себичности, неправде и злоупотребе моћи. У басни „Вук и јагње“ ова супротност приказана је кроз симболичко значење ликова. Јагње се традиционално доводи у везу са добротом, невиношћу и беспомоћношћу, док вук представља опасност, суровост и зло. Кроз овакво супротстављање ликова деци се приближава разумевање разлике између пожељних и непожељних облика понашања, као и значај избора добра, правичности и човечности. Ова басна подстиче развој моралног расуђивања и доприноси усвајању вредности као што су саосећање, праведност и одговорност према другима.

Одговорност и неодговорност

Одговорност подразумева свест о сопственим обавезама и последицама сопствених поступака, док неодговорност представља занемаривање дужности и одсуство промишљања о будућности. У басни „Цврчак и мрав“ ова супротност је посебно наглашена. Док мрав вредно ради и припрема залихе за зиму, цврчак проводи време у песми и забави, не размишљајући о последицама свог понашања. Када наступе тешки дани, цврчак се суочава са последицама сопствене неодговорности. Насупрот њему, мрав постаје симбол

предузимљивости, рада и одговорног односа према животу. Порука ове басне усмерава децу ка развијању радних навика и способности планирања.

Мудрост и лакомисленост

Мудрост се у Доситејевим баснама не огледа искључиво у знању, већ и у способности правилног процењивања, самоконтроле и критичког промишљања. Лакомисленост, са друге стране, подразумева непромишљеност и неспособност да се препознају туђе намере. У басни „Лисица и гавран“ гавран постаје жртва сопствене сујете и лакомислености. Лисица користи ласкање како би га навела да отвори кљун и испусти храну коју држи. Иако се лисица често посматра као симбол лукавства, права поука басне усмерена је ка опасностима неразумне сујете и некритичког прихватања похвала. Дете кроз ову басну учи да не треба да верује свакој лепој речи и да је потребно промишљати пре доношења одлука.

Скромност и охолост

Скромност представља свест о сопственим могућностима и прихватање сопствених ограничења, док охолост подразумева прецењивање себе и тежњу ка надметању са другима. У басни „Жаба и во (јунац)“ жаба, незадовољна сопственом величином, настоји да се изједначи са волем. У жељи да покаже како може бити исто толико велика и важна, она се све више надувава, док на крају не страда због сопствене сујете. Поука басне упозорава на опасност од претеране амбиције и нереалног сагледавања сопствених способности, истичући вредност умерености и скромности.

Марљивост и лењост

Марљивост је особина која подразумева труд, истрајност и посвећеност раду, док лењост означава избегавање обавеза и ослањање на туђи рад. Опет, у басни „Цврчак и мрав“ јасно се уочава ова супротност. Мрав својим радом обезбеђује сигурност и опстанак, док цврчак због лењости и немара остаје беспомоћан. Васпитна вредност ове басне огледа се у подстицању деце да развијају радне навике и схвате да успех и сигурност најчешће произилазе из упорног труда.

Поштење и непоштење

Поштење представља једну од темељних моралних вредности коју Доситеј настоји да развија код својих читалаца. Непоштење се испољава кроз похлепу, превару и настојање да се до циља дође на недозвољен начин. У басни „Пас и његова сенка“ пас, незадовољан оним што већ поседује, покушава да присвоји и оно што види као туђе богатство. Услед

сопствене похлепе губи и оно што је имао. Басна указује на то да неумерене жеље и тежња за нечасном добити могу довести до губитка и незадовољства.

Искреност и лицемерје

Искреност подразумева отворен и истинит однос према другима, док лицемерје означава прикривање стварних намера и представљање себе у лажном светлу. У бројним Доситејевим баснама ликови користе лепе речи како би остварили сопствену корист. Управо у басни „Лисица и гавран“ ласкање постаје средство манипулације, што читаоца учи да иза привидне љубазности понекад могу стајати скривени интереси.

Храброст и кукавичлук

Храброст се не огледа искључиво у физичкој снази, већ и у спремности да се брани истина и остане доследан моралним начелима. Кукавичлук подразумева избегавање одговорности и злоупотребу надмоћи над слабијима. У басни „Вук и јагње“ вук не показује истинску храброст, већ своју снагу користи против немоћног јагњета. На тај начин басна указује да насиље није доказ храбрости, већ одраз моралне слабости.

Из наведених примера може се закључити да су опозиционе особености ликова једно од основних средстава помоћу којих Доситеј Обрадовић остварује васпитно-образовну функцију својих басни. Супротстављајући позитивне и негативне особине, он читаоца подстиче да развија способност моралног просуђивања, да критички промишља о људским поступцима и усваја вредности које су пожељне у друштвеном животу. За дете, које се тек формира као морална личност, овакве басне представљају драгоцен путоказ у разумевању света, људи и сопственог понашања.

5.5. Вредности које Доситејеве басне преносе деци предшколског узраста

Доситејеве басне представљају значајно средство у васпитању и образовању деце предшколског узраста, јер кроз занимљиве приче, упечатљиве ликове и јасне поуке преносе универзалне вредности које доприносе целовитом развоју дететове личности. Иако су настале у другом временском контексту, поруке које оне носе и данас су актуелне, јер се односе на основне људске врлине и пожељне облике понашања. Једна од најважнијих вредности коју Доситејеве басне преносе јесте **поштење**. Дете кроз басне учи да су искреност, правичност и одговоран однос према другима темељи добрих међуљудских односа. Поступци ликова који покушавају да до циља дођу преваром, лажима или

злоупотребом туђег поверења најчешће доводе до негативних последица, чиме се деци указује на значај часног и поштеног поступања.

Значајно место заузима и **одговорност**. Ликови који промишљају о будућности, извршавају своје обавезе и преузимају одговорност за сопствене поступке представљени су као позитивни узор. Насупрот њима, неодговорност, немар и непромишљеност доводе до неповољних исхода. На тај начин деца постепено усвајају свест о важности испуњавања обавеза и разумевања последица сопственог понашања. Доситејеве басне код деце подстичу и развој **марљивости и радних навика**. Вредан и истрајан рад приказује се као пут ка успеху и сигурности, док се лењост и избегавање обавеза осуђују. Усвајањем оваквих порука дете развија позитиван однос према труду, упорности и залагању, што представља важан предуслов за касније успешно школовање и функционисање у друштву.

Посебно важна вредност јесте **скромност**. Басне упозоравају на опасности охолости, сујете и претеране жеље за истицањем. Дете учи да прихвати себе и своје могућности, да не потцењује друге и да вредност човека не произилази из спољашњег показивања надмоћи, већ из његових поступака и односа према другима. Кроз односе међу ликовима развијају се и вредности као што су **емпатија, доброта и саосећање**. Дете се подстиче да препозна осећања других, помогне онима којима је помоћ потребна и покаже разумевање према слабијима и угроженима. Развијање ових особина доприноси изградњи социјалних компетенција и успешнијем укључивању у вршњачку заједницу.

Важна васпитна порука односи се и на **развијање критичког мишљења и опрезности**. Поједине басне указују на опасност од наивности, некритичког прихватања туђих речи и доношења непромишљених одлука. На тај начин дете учи да промишља, поставља питања и процењује ситуације пре него што реагује. Доситејеве басне преносе и вредност **правде**. Кроз сукоб добра и зла, праведног и неправедног понашања, деца развијају осећај за правичност и усвајају став да сваки поступак носи одређене последице. Разумевање овог принципа представља један од темеља моралног развоја.

Такође, оне подстичу развој **самоконтроле и стрпљења**. Ликови који поступају импулсивно, вођени тренутним жељама и страстима, често доживљавају неуспех, док се промишљеност и умереност представљају као пожељне особине. Дете постепено учи да одложи тренутно задовољство, контролише своје поступке и доноси разумне одлуке. Вредности које Доситејеве басне преносе деци предшколског узраста у складу су са

циљевима савременог васпитања, који подразумевају развој моралне, социјалне и емоционалне компетентности детета. Кроз симболичан свет животиња и једноставне животне ситуације, дете на њему близак и разумљив начин усваја представе о пожељном и непожељном понашању, изграђује сопствени вредносни систем и припрема се за активан и одговоран живот у заједници. Стога се може закључити да Доситејеве басне имају трајну васпитно-образовну вредност. Оне не служе само као средство забаве и књижевног уживања, већ представљају важан подстицај у формирању детета као моралне, одговорне, емпатичне и самосталне личности.

5.6. Анализа одабраних Доситејевих басни са аспекта васпитања и образовања

5.6.1. Анализа басне „Лав и миш“

Басна „Лав и миш“ једна је од најпознатијих Доситејевих басни која на једноставан и деци разумљив начин преноси важне моралне и васпитне поруке. У њој се приповеда о лаву који, након што је ухватио миша који му је претрчао преко главе док је спавао, одлучује да га поштеди (Обрадовић, 2026). Миш му обећава да ће му једног дана узвратити доброту, што лав дочекује са подсмехом. Међутим, када се лав касније нађе заробљен у ловачкој мрежи, управо миш прегриза уже и ослобађа га, доказујући да и најмањи могу учинити велика дела. Са васпитно-образовног аспекта, централна вредност коју ова басна преноси јесте благодарност. Доситеј у наравоученију посебно наглашава да је захвалност једна од најузвишенијих људских особина и да она. Дете кроз ову басну учи да препозна и цени доброту других људи, као и да је важно узвратити добрим за добро које нам је учињено. Развијање осећаја захвалности у предшколском узрасту доприноси формирању позитивних социјалних односа, подстиче емпатију и јача осећај припадности заједници.

Басна истовремено развија и вредност доброту и хуманости. Лав, иако снажан и моћан, показује милосрђе и не користи своју надмоћ да би повредио слабијег. Његов поступак представља пример деци да истинска снага није у испољавању моћи и насиља, већ у способности да будемо племенити, великодушни и саосећајни према другима. На тај начин дете учи да помаже другима без очекивања непосредне користи или награде. Посебно значајна васпитна порука односи се на уважавање сваког појединца. Иако је миш ситан и наизглед безначајан у односу на лава, он се показује као биће које је способно да помогне и

учини добро дело. Доситеј тиме указује да вредност човека не треба процењивати на основу његове снаге, положаја или спољашњих обележја. За децу предшколског узраста ова порука има велики значај, јер доприноси развијању толеранције, прихватању различитости и поштовању других без обзира на њихове способности и особине. Овакво разумевање васпитања може се повезати са Платоновим схватањем да је циљ васпитања развој врлина и формирање доброг грађанина који делује у корист заједнице. Захвалност, добротинство и узајамна помоћ, које Доситеј истиче у овој басни, представљају управо оне моралне вредности које Платон сматра неопходним за складан живот појединца и друштва. Истовремено, басна потврђује Гадамерово становиште да се васпитање остварује кроз разумевање и лично искуство, јер дете не усваја вредности као готова правила, већ их открива кроз поступке ликова и њихове међусобне односе.

Кроз поступке ликова развија се и осећај међусобне зависности и сарадње. Басна показује да су људи упућени једни на друге и да свако може бити у прилици да прими или пружи помоћ. Дете тако постепено схвата важност пријатељства, сарадничких односа и узајамног уважавања. Овакве поруке посебно су значајне у контексту предшколске групе, где деца уче да деле, помажу једни другима и заједнички решавају проблеме. Басна подстиче и развој моралног расуђивања. Дете има прилику да процењује поступке ликова, да уочава разлику између добрих и лоших избора и да размишља о последицама одређеног понашања. Разговор о томе зашто је лав поштедео миша, због чега је миш остао захвалан и на који начин је узвратио добротинство, може бити подстицај за развијање способности аргументованог изношења мишљења и разумевања моралних вредности.

У образовном смислу, ова басна може се користити као подстицај за бројне активности са децом предшколског узраста. Васпитач може организовати разговор о захвалности, драматизацију басне, игре улога, ликовно изражавање или подстицати децу да наведу ситуације у којима су неке помогли или им је неко помогао. На тај начин књижевни текст постаје средство искуственог учења и развоја социјално-емоционалних компетенција. Може се закључити да басна „Лав и миш“ поседује изузетну васпитно-образовну вредност. Кроз једноставну радњу и упечатљиве ликове она деци преноси поруке о благодарности, доброти, уважавању других, сарадњи и значају чињења добрих дела. Усвајањем ових вредности дете постепено изграђује сопствени систем моралних начела и развија се у одговорну, емпатичну и социјално осетљиву личност.

5.6.2. Анализа басне „Лисица и лав“

Басна „Лисица и лав“ припада групи Доситејевих басни које кроз кратку и једноставну радњу преносе значајне животне поуке. У њој се приповеда о лисици која се приликом првог сусрета са лавом толико уплашила да је замало пала мртва од страха (Обрадовић, 2026). Други пут њен страх је био мањи, док је трећи сусрет протекао без узнемирености, до те мере да је лисица пришла лаву и упознала се са њим. Иако веома кратка, ова басна носи снажну васпитно-образовну поруку о превазилажењу страха и значају искуства у процесу учења и сазревања. Са васпитног аспекта, основна вредност коју ова басна преноси јесте развијање храбрости и самопоуздања. Страх је природна емоција која је посебно изражена у детињству, када се деца сусрећу са новим људима, непознатим ситуацијама и различитим животним изазовима. Доситеј указује да се многи страхови јављају због непознавања онога што нам је непознато, али да се постепеним упознавањем и стицањем искуства они могу превазићи. Дете тако учи да је нормално осећати страх, али и да је могуће изборити се са њим.

Посебан значај басне огледа се у подстицању постепеног осамостаљивања детета. Као што се лисица постепено ослобађала страха, тако и дете корак по корак стиче сигурност у сопствене способности. Полазак у вртић, упознавање нове средине, комуникација са вршњацима и прихватање нових обавеза често представљају извор несигурности. Ова басна шаље поруку да се самопоуздање не развија одједном, већ кроз искуство, охрабривање и подршку одраслих. Доситеј у наравоученију посебно истиче да су нам многе ствари страшне зато што их не познајемо, али да кроз „опхођење и познанство“ страхови нестају. На тај начин указује на значај искуственог учења. Дете не усваја знања искључиво путем вербалних објашњења, већ кроз непосредно учешће, посматрање и лични доживљај. Савремене педагошке концепције такође наглашавају да се учење одвија кроз активно истраживање и стицање искустава, што ову Доситејеву поруку чини изузетно актуелном. Ова порука може се довести у везу са Гадамеровим схватањем образовања као процеса самообразовања. Као што лисица постепено превазилази страх стичући лично искуство, тако и дете сопственом активношћу, истраживањем и сусретом са новим ситуацијама развија разумевање света. Истовремено, Платоново схватање васпитања као постепеног развијања врлина препознаје се у идеји да се храброст не стиче одједном, већ се постепено обликује васпитањем и искуством.

Басна код деце развија и отвореност према новим искуствима. Уместо избегавања свега што је непознато, дете се подстиче да истражује, поставља питања и постепено упознаје свет који га окружује. Тако се развијају радозналост, иницијативност и спремност на учење, што представља важне предуслове успешног когнитивног развоја. Поред тога, ова басна може имати значајну улогу у развоју емоционалне компетентности. Разговор са децом о томе чега се плаше, зашто су се некада осећала несигурно и шта им је помогло да превазиђу страхове, доприноси развијању способности препознавања и именовања сопствених емоција. Дете постепено учи да су осећања саставни део живота и да се о њима може говорити без стида и осуде.

У наравоученију Доситеј упозорава и на другу важну васпитну димензију, потребу да се деца васпитавају тако да се стиде лажи, лукавства и сваког неваљалог поступка. На тај начин басна не говори само о превазилажењу неоснованих страхова, већ и о развијању моралне одговорности. Деца треба да науче да избегавају поступке који наносе штету другима, да развијају поштење и да преузимају одговорност за своје понашање. У образовном раду са децом предшколског узраста ова басна може послужити као подстицај за различите активности. Васпитач може организовати разговор о страховима које деца имају, драматизацију басне, цртање ситуација у којима су била храбра или игре у којима деца постепено савладавају нове изазове. На тај начин књижевни текст постаје средство подршке дететовом емоционалном и социјалном развоју. Басна „Лисица и лав“ поседује значајну васпитно-образовну вредност. Она децу учи да су страхови често последица непознавања, да се искуством и упорношћу могу превазићи, да је важно развијати самопоуздање и храброст, али и да истинско сазревање подразумева усвајање моралних вредности као што су поштење и одговорност. Управо због тога ова басна представља драгоцену средство у подстицању емоционалног, социјалног и моралног развоја детета предшколског узраста.

5.6.3. Анализа басне „Лисица и гавран“

Басна „Лисица и гавран“ једна је од најпознатијих Доситејевих басни која кроз једноставну и занимљиву радњу упозорава на опасности сујете, ласкања и непромишљеног поверења (Обрадовић, 2026). У средишту приче налази се гавран који је пронашао комад меса и држао га у кљуну. Лисица, желећи да дође до хране, прибегава лукавству и почиње

да хвали гавранову лепоту и изглед, истичући како му једино недостаје леп глас да би био најдивнија птица међу свима. Поласкан њеним речима и желећи да докаже своју вредност, гавран отвара кљун и почиње да гракће, при чему му месо испада. Лисица га узима и, подсмевајући му се, изговара речи: „Е, мој гавране! Имаш свашта, али памети немаш!“ Са васпитно-образовног аспекта, централна порука ове басне односи се на развијање критичког мишљења и способности расуђивања. Гавран не успева да препозна праве намере лисице, већ под утицајем њених похвала доноси непромишљену одлуку која му наноси штету. Дете кроз ову басну учи да није свака лепа реч искрена и да је неопходно промишљати о туђим намерама пре него што се донесе одлука. Развијање критичког односа према информацијама и поступцима других представља важан задатак васпитања и образовања, јер дете постепено учи да процењује ситуације и да не поступа импулсивно.

Посебно место у анализи ове басне заузима питање сујете и потребе за признањем. Гавран није изгубио храну зато што је био гладан или неспособан, већ зато што је желео да потврди сопствену вредност и оправда туђе похвале. Његова потреба да буде признат и прихваћен надвладала је разумно расуђивање. Дете на основу овог примера може да схвати да претерана жеља за дивљењем и одобравањем других људи може довести до непромишљених поступака. Истовремено, оно учи да самопоштовање не треба градити искључиво на мишљењу других, већ на реалном сагледавању сопствених способности и особина. Басна указује и на значај скромности и самоконтроле. Гавран није успео да обузда своју потребу да покаже како поседује све особине које му је лисица приписала. Недостатак самоконтроле довео је до губитка онога што је већ имао. У васпитању деце предшколског узраста развијање способности контролисања сопствених импулса има велики значај, јер омогућава деци да стрпљивије реагују, сачекају, размисле и донесу примереније одлуке.

Још једна важна вредност коју ова басна преноси јесте опрезност у међуљудским односима. Лисица представља лик који користи ласкање и манипулацију како би остварила личну корист. Иако се у предшколском узрасту не очекује да деца развију потпуно разумевање сложених облика манипулације, овакве приче представљају добру основу за разговор о искрености, поверењу и важности препознавања неискреног понашања. Дете учи да је важно бити љубазан и добронамеран, али и да треба пажљиво процењивати ситуације и не дозволити да буде искоришћено. Ова басна има значајну улогу и у развоју моралног расуђивања. Деца могу да анализирају поступке оба лика и да процењују шта је било

исправно, а шта погрешно. Питања попут: „Да ли је лисица поступила поштено?“, „Зашто је гавран поверовао лисици?“, „Шта је могао другачије да уради?“ подстичу децу да образлажу своје ставове, сагледавају последице поступака и развијају осећај за моралне вредности. Значај критичког расуђивања који ова басна развија може се повезати са Кантовим схватањем да је један од основних циљева васпитања оспособљавање човека за самостално мишљење и морално одлучивање. Гавранова грешка произлази из недостатка критичког промишљања, док Доситејева поука подстиче дете да не прихвата све што чује без размишљања. У том смислу, басна остварује и Гадамерову идеју да се разумевање развија кроз активно тумачење, а не пасивно прихватање садржаја.

Са образовног аспекта, басна „Лисица и гавран“ пружа бројне могућности за рад са децом предшколског узраста. Васпитач може организовати драматизацију текста, разговор о ситуацијама у којима су деца добијала похвале, као и активности усмерене на препознавање искрених и неискрених поступака. Деца могу цртежом приказати како су замислила ликове, осмислити другачији завршетак приче или разговарати о томе шта за њих значи бити добар пријатељ и говорити истину. Ова басна децу учи да буду скромна, промишљена и опрезна, да не подлежу ласкању и да не доносе одлуке искључиво под утицајем емоција и туђих похвала. Истовремено, подстиче развој критичког мишљења, самоконтроле и моралног просуђивања, чиме доприноси формирању зреле, самосталне и одговорне личности.

5.6.4. Анализа басне „Курјак и јагње“

Басна „Курјак и јагње“ представља једну од најупечатљивијих Доситејевих басни у којој се кроз сукоб два потпуно различита лика приказују неправда, злоупотреба моћи и немогућност да разум и истина увек победе силу (Обрадовић, 2026). Радња басне заснива се на сусрету курјака и јагњета на извору. Курјак, тражећи повод да нападне јагње, најпре га оптужује да му мути воду, иако је јасно да вода тече у супротном смеру. Када јагње разумно објасни да то није могуће, курјак износи нову оптужбу, тврдећи да му се јагње раније ругало. И на то јагње даје логичан одговор, истичући да тада није ни било рођено. Ипак, курјак не прихвата истину и, не обазирјући се на јагњетову невиност, насрће на њега и прождире га.

Са васпитно-образовног аспекта, ова басна првенствено указује на супротност између правде и неправде. Јагње представља симбол невиности, честитости и истине, док

курјак оличава самовољу, насиље и злоупотребу положаја. Дете кроз ову басну развија осећај за правичност и учи да препозна када се према некоме поступа неправедно. Осећај за правду јавља се веома рано у детињству, а овакве приче доприносе његовом даљем развоју и учвршћивању. Посебно значајна васпитна порука односи се на осуђивање насиља и злоупотребе моћи. Курјак не користи снагу како би заштитио слабијег или успоставио ред, већ је злоупотребљава ради задовољења сопствених интереса. На тај начин деца уче да физичка надмоћ и друштвена моћ не дају право на понижавање, застрашивање и повређивање других. У предшколском узрасту ова порука има посебан значај, јер доприноси превенцији агресивног понашања и подстиче развој ненасилне комуникације.

Басна истиче и вредност истинитости и искрености. Јагње не покушава да се спасе лажима, већ смирено и разумно износи чињенице. Оно не узвраћа агесијом, већ аргументима брани своју невиност. Иако његова истина не доводи до срећног исхода, деца уче да је важно говорити истину и остати доследан моралним начелима чак и онда када је то тешко. Овакве поруке доприносе развоју личног интегритета и одговорности. Порука басне може се повезати са Кантовим схватањем моралног васпитања, према коме човек треба да поступа у складу са истином и моралним принципима, без обзира на околности. Јагње управо представља пример доследности, искрености и моралног поступања. Са друге стране, Платоново разумевање правде као темеља уређеног друштва огледа се у осуди злоупотребе моћи коју симболизује курјак, чиме Доситеј указује на значај праведности као једне од највиших васпитних вредности. У овој басни посебно је наглашена супротност између разума и силе. Јагње користи логику и аргументе, док курјак прибегава претњама и насиљу. Доситеј тиме показује да постоје људи који не желе да чују истину и који су вођени сопственим интересима и предрасудама. За децу је важно да разумеју да је разговор, образлагање и мирно решавање сукоба пожељан начин понашања, чак и када друга страна не показује спремност за сарадњу.

Значајна васпитна димензија басне односи се и на развијање емпатије и саосећања. Деца се лако поистовећују са јагњетом као слабијим и беспомоћним ликом, што доприноси развоју способности да препознају туђа осећања и реагују на неправду. Осећај саосећања према угроженима представља један од темеља просоцијалног понашања и успешног живота у заједници. Поука басне: „Ко те тужи? Кадија. А ко ти суди? Тај исти кадија“, указује и на значај објективности и непристрасности у доношењу одлука. Доситеј критикује

ситуације у којима једна особа истовремено има моћ да оптужује и пресуђује, јер тада правда постаје немогућа. Иако деца предшколског узраста не могу у потпуности разумети сложене друштвене односе, овакве поруке представљају основу за развој свести о важности правила, једнаког третмана и поштовања права других.

Са образовног аспекта, ова басна може бити полазиште за разговор о праведном и неправедном понашању. Васпитач може подстаћи децу да размишљају о питањима: „Да ли је курјак био у праву?“, „Како се јагње осећало?“, „Шта можемо да урадимо када видимо да је неко неправедно оптужен?“ и „Како можемо решавати сукобе без насиља?“. Такве активности подстичу развој моралног расуђивања, вербалног изражавања и социјалних вештина. Ова басна има изузетну васпитно-образовну вредност. Она децу учи да препознају неправду, осуђују насиље и злоупотребу моћи, цене истину и искреност и развијају саосећање према слабијима и угроженима. Истовремено, подстиче развој моралног просуђивања и разумевање значаја праведности као једне од темељних вредности на којима почивају здрави међуљудски односи и функционисање заједнице.

5.6.5. Анализа басне „Дивља јабука и ружица“

Басна „Дивља јабука и ружица“ припада групи Доситејевих басни које кроз симболичне ликове и кратку радњу преносе важне моралне и васпитне поуке. У овој басни дивља јабука се поноси медом који се налази у њеној шупљини, иако тај мед није њена заслуга, већ су га створиле пчеле (Обрадовић, 2026). Посматрајући њено хвалисање, ружица је опомиње да се не треба поносити туђим заслугама, већ настојати да човек сопственим врлинама и делима заслужи поштовање и признање других. Доситеј ову поруку додатно наглашава у наравоученију, истичући да истинска вредност човека не произлази из богатства, спољашњег сјаја и онога што поседује, већ из мудрости, искуства и врлине.

Са васпитно-образовног аспекта, централна вредност коју ова басна преноси јесте скромност. Дивља јабука представља лик који се уздиже захваљујући нечему што није сама створила, приписујући себи туђе заслуге. Насупрот њој, ружица симболизује мудрост, умереност и способност да се препознају истинске вредности. Дете кроз ову басну учи да није исправно хвалити се оним што није плод сопственог труда и да човек треба да буде свестан својих стварних способности и постигнућа. Развијање скромности у предшколском узрасту доприноси изградњи здраве слике о себи и подстиче поштовање других људи. Басна

истовремено промовише и вредност поштења и искрености према себи и другима. Присвајање туђих заслуга представља облик непоштеност понашања, јер нарушава принцип правичности и умањује значај истинског труда. Дете постепено усваја схватање да успех треба да буде резултат личног ангажовања, залагања и упорности, а не настојања да се стекне признање без стварног доприноса.

Посебно важна порука односи се на развијање унутрашњих вредности и врлина. Доситеј у наравоученију кроз пример лакедемонског војводе Агесилаја истиче да богатство, раскош и спољашњи утисак не представљају истинску вредност ако нису праћени мудрошћу, искуством и крепошћу. На тај начин деца уче да човекову вредност не одређују материјална добра, леп изглед или друштвени статус, већ особине као што су доброта, знање, честитост и одговорност. Ова басна подстиче и развој самопоштовања заснованог на личним постигнућима. У савременом васпитању важно је да деца развију позитивну слику о себи, али не кроз нереално уздизање и хвалисање, већ кроз препознавање сопственог труда и напретка. Када дете научи да се радује ономе што је само постигло, развија осећај компетентности, самопоуздања и унутрашње мотивације за даље учење и напредовање. Оваква порука блиска је Кантовом схватању да васпитање треба да развија моралну личност која своје поступке заснива на врлинама, а не на спољашњим признањима и користи. Истовремено, Платоново учење о развоју врлина препознаје се у истицању мудрости, умерености и честитости као истинских вредности човека. Посматрано из перспективе Меријеове педагошке мисли, басна не преноси само знање, већ истовремено обликује систем вредности детета, показујући да су образовање и васпитање нераздвојиви процеси.

Са образовног аспекта, басна доприноси развоју критичког мишљења и способности вредновања поступака. Деца могу да размишљају о томе зашто је ружица укорила дивљу јабуку, шта значи присвајати туђе заслуге и због чега је важно да човек буде поносан на сопствени труд. Овакви разговори подстичу децу да образлажу своје ставове, уочавају разлику између пожељног и непожељног понашања и постепено изграђују сопствени вредносни систем. У раду са децом предшколског узраста ова басна може бити полазиште за бројне активности. Васпитач може организовати разговор о томе шта су деца сама научила или урадила и на шта су поносна, подстаћи их да препознају и похвале труд својих другара, као и реализовати драматизацију басне или ликовне активности посвећене врлинама које човек треба да развија. На тај начин књижевни текст постаје средство

подстицања социјално-емоционалног развоја и формирања позитивних животних ставова. Басна „Дивља јабука и ружица“ поседује значајну васпитно-образовну вредност. Она децу учи скромности, поштењу и искрености, указује на важност личног труда и сопствених заслуга и подстиче развој унутрашњих врлина као што су мудрост, честитост и одговорност. Усвајањем ових вредности дете се оспособљава да изгради здрав однос према себи и другима, да поштује туђи рад и да тежи истинским вредностима које доприносе његовом целовитом развоју и успешном функционисању у заједници.

ЗАКЉУЧАК

Васпитање и образовање представљају нераздвојиве процесе у развоју детета и чине темељ изградње његове личности. Од најранијег детињства дете усваја знања, вредности, ставове и обрасце понашања који утичу на његово будуће функционисање у друштву. Полазећи од различитих филозофских и педагошких схватања образовања и васпитања, од Платонових идеја о усмеравању душе ка добру и истини, преко Гадамеровог разумевања васпитања као процеса дијалога и разумевања, Кантовог истицања значаја дисциплине и моралног обликовања детета, до Меријеовог схватања образовања као одговорног односа према детету као јединственој личности, може се закључити да је циљ васпитања развој слободног, одговорног и моралног човека.

У том процесу књижевност има значајно место, а посебно басна као кратка књижевна врста која кроз алегорију, симболику животињских ликова и јасно формулисану поуку на приступачан начин преноси важне животне истине. Басна не представља само средство забаве, већ и значајан васпитно-образовни инструмент који подстиче морално расуђивање, развој критичког мишљења и усвајање друштвено пожељних вредности. Анализом живота и стваралаштва Доситеја Обрадовића уочено је да је његова просветитељска делатност била усмерена ка образовању народа и моралном усавршавању појединца. Доситеј је веровао да се човек не рађа добар или лош, већ да се кроз васпитање, образовање и стицање искуства обликује као личност. Његове басне, иако настале у духу просветитељства, задржале су своју актуелност и у савременом друштву јер говоре о универзалним вредностима и људским особинама које су непролазне.

Истраживање васпитно-образовног смисла Доситејевих басни показало је да оне представљају својеврстан пут образовања и васпитања детета. Посматране кроз призму Јунговог појма колективног несвесног и архетипских представа, ове басне откривају универзалне обрасце људског понашања који се преносе кроз генерације и омогућавају деци да лакше разумеју свет који их окружује. Архетипски ликови лисице, лава, вука, јагњета и других животиња постају носиоци одређених моралних особина и животних искустава, чиме доприносе формирању дететовог вредносног система. Посебан значај има етичка димензија Доситејевих басни. Кроз етички суд о поступцима ликова, дете учи да разликује добро од зла, правду од неправде, искреност од лицемерја и одговорност од неодговорности. Опозиционе особености ликова представљају важно средство моралног васпитања, јер

омогућавају деци да кроз јасно супротстављене примере препознају пожељне и непожељне облике понашања и разумеју последице својих поступака.

Анализа вредности које Доситејеве басне преносе деци предшколског узраста показала је да оне подстичу развој благодарности, поштења, одговорности, марљивости, скромности, храбрости, самоконтроле, емпатије и правичности. Усвајање ових вредности има значајну улогу у формирању моралне свести, социјалних компетенција и позитивне слике о себи, што представља важан предуслов за успешно укључивање детета у заједницу. Посебну потврду васпитно-образовне вредности Доситејевих басни пружила је анализа одабраних басни. Басна „Лав и миш“ указала је на значај благодарности, доброте и међусобног уважавања; „Лисица и лав“ истакла је важност превазилажења страхова и стицања искуства; „Лисица и гавран“ упозорила је на опасности сујете, ласкања и непромишљености; „Курјак и јагње“ осветлила је питања правде, злоупотребе моћи и заштите слабијих, док је басна „Дивља јабука и ружица“ нагласила вредност скромности, поштења и истинских врлина које произилазе из личног труда и моралног интегритета.

На основу свега наведеног може се закључити да Доситејеве басне представљају драгоцену средство васпитања и образовања деце предшколског узраста. Њихова вредност не огледа се само у књижевној лепоти и занимљивој форми, већ пре свега у снажним васпитним порукама које подстичу целовит развој детета. Кроз једноставне приче и препознатљиве ликове, дете стиче прва знања о моралним вредностима, развија способност критичког мишљења, учи да преузима одговорност за своје поступке и гради односе засноване на уважавању, сарадњи и доброти. Стога се може закључити да су Доситејеве басне и данас актуелне и применљиве у савременој васпитно-образовној пракси. Оне представљају значајан подстицај у формирању детета као моралне, самосталне, одговорне и емпатичне личности, потврђујући да пут образовања и васпитања, о коме је Доситеј писао пре више од два века, и даље остаје један од најважнијих задатака породице, предшколских установа и друштва у целини.

ЛИТЕРАТУРА

1. Gadamer, H. G. (2002). *Education is Self-Education*. Journal of Philosophy of Education, 35(4), 529–538.
2. Odenstedt, A. (2010). *Hegel and Gadamer on Bildung*. The Southern Journal of Philosophy, 46(4), 559–580.
3. Будимир-Нинковић, Г. (2020). *Педагогија, фундаментална знања*. Јагодина: Народна библиотека "Радислав Никчевић".
4. Вуковић, Н. (1989). *Увод у књижевност за дјецу и омладину*. Никшић: Универзитетска ријеч.
5. Гвозденовић, С. (2017). Платоново схватање образовања у васпитања. *Васпитање и образовање, год. 42, бр. 1/2*, 17-32.
6. Деретић, Ј. (1990). *Кратка историја српске књижевности*. Београд: БИГЗ.
7. Димитријевић, М. (2013). Читалачке компетенције у разумевању жанра басне. *Узданица, X/1*, 129-139.
8. Ђорђевић, И. и Келемен Милојевић, Љ. (2020). *Књижевност за децу, радни материјал*. Вршац: Висока школа струковних студија за образовање васпитача „Михаило Палов“.
9. Ђорђевић, Ј. (2014). Значај и проблеми циљева и задатака образовања и васпитања у савременој школи. *Педагошка стварност, LX, 2*, 197-215.
10. Ђорђевић, М. и Келемен, Љ. (2014). *Књижевност за децу – поетика, реторика, методика*. Вршац: Висока школа струковних студија за васпитаче „Михаило Палов“.
11. Каменов, Е. (1987). *Предшколска педагогија I*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
12. Кант, И. (1991). *Васпитавање деце*. Београд: Бата.
13. Лешић, З. (2010). *Теорија књижевности*. Београд: Службени гласник.
14. Маљковић, М. (2007). *Басна лектира мудрости*. Нови Сад: Змај.
15. Марковић, В. (1977). *Платон, Дијалози*. Београд: Графос.
16. Марковић, С. (2003). *Записи о књижевности за децу 3*. Београд: Београдска књига.
17. Милинковић, М. (2014). *Историја српске књижевности за децу и младе*. Београд: Bookland.

18. Министарство просвете Републике Србије (2023). *Васпитање у функцији добробити и целовитог развоја деце. Водич за запослене у установама основног и средњег образовања и васпитања*. Београд: ЦИП, Центар за интерактивну педагогију.
19. Нинковић, А. (2008). Филозофска основа просветитељства: Доситеј Обрадовић (1742-1811). *Норма*, XIII, 1-2, 195-210.
20. Обрадовић, Д. (2026). *Најлепше басне света*. Београд: Commodore trade.
21. Пеко, А. и Муњиза, Е. (2003). Смисао басне у образовању. Осијек: Педагошки факултет.
22. Петровић, Т. (2001). *Историја српске књижевности за децу*. Врање: Учитељски факултет.
23. Пешикан, А. и Антић, С. (2012). *Учење и развој на раним узрастима*. У Бауцал, А. Стандарди за развој и учење деце раних узраста у Србији. Београд: Институт за психологију и УНИЦЕФ, стр. 85-108.
24. Солар, М. (2005). *Теорија књижевности*. Загреб: Школска књига.
25. Стакић, М. (2012). Васпитно-образовна функција басне на предшколском узрасту, у *Књижевност за децу и њена улога у васпитању и образовању деце предшколског узраста*, Врање: Учитељски факултет.
26. Сузић, Н. (2005). *Педагогија за XXI век*. ТТ-центар.
27. Сузић, Н. (2006). Увод у предшколску педагогију и методику. Бања Лука: ХБС.
28. Тадић, А. и Бодрошки Спариосу, Б. (2017). Васпитање као одговор на изазове савременог доба. *ВасПИТАЊЕ данас, Уводна саопштења*, 19-25.
29. Тасић Ранђеловић, С. (2023). Басна, драмска структура и њена примена у настави. *Образовање и васпитање, XVIII (20)*, 91-107.
30. Тодоров, Н. (2007). „Улога и место басне у школској интерпретацији“. *Норма*, 12(2–3), 81–91.
31. Трнавац, Н. и Ђорђевић, Ј. (2013). *Педагогија, уџбеник за наставнике, тринаесто издање*. Београд: Научна КМД.
32. Чутовић, М. и Миловановић, Б. (2017). Теоријско и жанровско разматрање басне. *Зборник радова Учитељског факултета, II*, 163-174.

33. Шаин, М., Марковић, М., Ковачевић, И., Даневски, Д., Пађан, М. (2001). *Корак по корак 1: Васпитни модел за рад са децом узраста до три године*. Београд: Креативни центар.
34. Шакић, Н. (2016). Платоново схватање васпитања и образовања.
<https://zelenaucionica.com/platonovo-shvatanje-vaspitanja-obrazovanja/>

У Београду, _____ 2026. године.

Чланови комисије:

проф. др Татјана Миливојевић, председник комисије

доц. др Снежана Паравиња Шкрбић, члан комисије

доц. др Александра Петровић, ментор